

Voľnočasové aktivity v Slovenskej a Českej republike: sú faktory, ktoré ich ovplyvňujú, národne špecifické?¹

Ivan Chorvát² – Jiří Šafr³

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Leisure Activities in Slovakia and the Czech Republic: Are the Factors that Influence them Nationally Specific? This article focuses on the factors that influence leisure time in Slovakia and the Czech Republic by using a dataset from coordinated surveys on leisure time carried out in 2016 (Slovakia) and 2011 (Czech Republic). We show the internal structure of leisure activities determined by the social logic of cultural taste. Amongst more than 20 activities examined, we identify three basic spheres—active lifestyle/highbrow culture (forming cultural capital), out-of-home entertainment/consumption of new media and domesticity/family life. The main goal is to identify the factors differentiating these elementary lifestyles. We test hypotheses on the divergent influences of age, education and residence size on leisure activities in the two countries. The analysis confirmed the hypotheses in only two areas of leisure—active lifestyle/highbrow culture and partly in out-of-home entertainment/new media consumption. The results show that more culturally demanding forms of leisure are determined not only by individual factors but also to some extent by structural differences in settlement arrangements and broader historical and cultural circumstances. Sociológia 2021, Vol. 53 (No. 2: 147-179) <https://doi.org/10.31577/sociologia.2021.53.2.6>

Kľúčové slová: *Leisure time determinants; structure of leisure activities; cultural capital; Slovakia; Czechia*

Úvod

Napriek množstvu zahraničných štúdií o trávení voľného času existuje len málo prác, ktoré by sa venovali porovnávaniu dvoch či viacerých spoločností (napr. Birkelund – Lemel 2013; Chan 2010; Coulangeon 2005; Coulangeon – Roharik 2005; Katz-Gerro 2002, 2006; Lemel – Katz-Gerro 2015). Navyše sa takmer univerzálne venujú len určitému výseku voľnočasových aktivít, a skoro výhradne iba kultúrnej participácii a kultúrnej spotrebe. Spoločné majú aj to, že väčšinou pracujú s dátami z medzinárodných výskumných programov (napr. ISSP, Eurobarometer), ktoré disponujú iba obmedzeným množstvom sledovaných indikátorov, a nie s národnými výskumami s širšou paletou voľnočasových

¹ Práca druhého autora na tomto článku bola podporená projektom GAČR „Kulturní zdroje rodiny: vliv na gramotnost, akumulaci kulturního kapitálu dítěte a na výsledky ve vzdělávání“ č. GA20-12023S, harmonizovaný dátový súbor bol využitý z výskumnej infraštruktúry ČSDA podporovanej MŠMT v projekte CSDA (reg. č. LM2018135), jeho vytvorenie sa uskutočnilo v rámci projektu CSDA Research (MŠMT ČR, reg. č. CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_013/0001796). Výsledky sú prezentované ako súčasť výskumného programu Akademie věd ČR Strategie AV21/14.

² Korešpondencia: doc. Mgr. Ivan Chorvát, M.A., CSc., Univerzita Mateja Bela, Filozofická fakulta, Katedra sociálnych štúdií a etnológie, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika. E-mail: ivan.chorvat@umb.sk

³ Korešpondencia: PhDr. Jiří Šafr, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, Česká republika. E-mail: jiri.safr@soc.cas.cz

aktivít. Tieto výskumy zvyčajne sledujú iba aktivity späté s vysokou (legitímnou) kultúrou. Navyše pri komparácii viacerých krajín ani nie je možné detailnejšie vysvetliť príčiny odlišností v spôsobe trávenia voľného času vyplývajúce zo štrukturálnych, inštitucionálnych a sociokultúrnych rozdielov a odlišností historických trajektórií⁴. Naša štúdia má ambíciu prekonať tieto obmedzenia. Na rozdiel od väčšiny ostatných sa zameriava, pokiaľ ide o kultúrny vkus, na širokú paletu vyše dvadsiatich voľnočasových aktivít s využitím národných vzájomne koordinovaných výskumov priamo zameraných na trávenie voľného času. Navyše podáva vysvetľujúci kontext spoločenského vývoja a štrukturálnych rozdielov v obidvoch spoločnostiach v posledných troch desaťročiach.

Hoci téma voľného času bola v 60. až 80. rokoch 20. storočia v československej sociológii pomerne frekventovaná, po roku 1990 sa výskum orientoval skôr iným smerom a k obnoveniu záujmu o životný štýl a kultúrnu spotrebu dochádza až zhruba v poslednej dekáde, najmä pokiaľ ide o väzbu kultúrnej spotreby na triedne postavenie (Šafr 2008; 2012; Bunčák et al. 2019). Výsledky týchto výskumov ukazujú, že kultúrne praktiky, presnejšie povedané kultúrne náročnejšie aktivity voľného času v českej i slovenskej spoločnosti sú podmienené triednou príslušnosťou a že sa v nich uplatňuje model triednej homológie. Popri platnosti tohto modelu je však možné u príslušníkov vyšších sociálnych tried zaznamenať fenomén tzv. kultúrnej všežravosti, t. j. okrem nadpriemernej miery aktivít patriacich do vyššej kultúry sa pomerne často venujú aj aktivitám, ktoré bývajú zaradené do oblasti nízkej resp. masovej kultúry. Pokiaľ však ide o širší kontext spôsobov trávenia voľného času, nezostáva než konštatovať, že až donedávna (pozri Chorvát – Šafr eds. 2019) chýbalo systematickejšie porovnanie našich krajín, a ak nepočítame krátke exkurzie na túto tému v Šafr – Patočková (2010) a Chorvát (2011), najkomplexnejšie porovnanie rozdielov v životnom štýle a jeho determinantov medzi našimi krajinami predstavujú viac ako polstoročia staré výsledky z výskumu československej spoločnosti z roku 1967 (Linhart 1969; Roško et al. 1969).

Cieľom predkladanej štúdie je preskúmať prípadnú existenciu rozdielov týkajúcich sa vplyvu rôznych faktorov na spôsoby trávenia voľného času na Slovensku a v Česku. V úvodnej časti sa budeme venovať niektorým univerzálnejším tendenciám ovplyvňujúcim voľný čas v súčasných vyspelých spoločnostiach. Následne sa zameriame na niektoré štrukturálne rozdiely medzi českou a slovenskou spoločnosťou, ktoré majú potenciál ovplyvňovať voľnočasové aktivity. V empirickej časti najprv identifikujeme štruktúru trávenia voľného času a overujeme jej platnosť pre obe krajiny. V hlavnej časti

⁴ Výnimku predstavuje komparácia Izraela a Francúzska (Lemel – Katz-Gerro 2015).

sa potom venujeme analýze determinantov trávenia voľného času, pričom sa zameriame na odlišné pôsobenie socio-demograficko-geografických vplyvov vyplývajúcich z odlišných štrukturálnych podmienok našich krajín.

Voľný čas v 21. storočí a faktory ovplyvňujúce spôsoby jeho trávenia

V moderných spoločnostiach je voľný čas chápaný ako „sféra individuálnej voľby, v ktorej sa rozhodujeme slobodne, na základe svojich preferencií a prianí“ (Chorvát 2019a: 17). V súčasnosti viac než kedykoľvek v minulosti platí, že ľudia z rôznych sociálnych vrstiev majú viac času na svoj voľný čas a majú možnosť oveľa väčšieho výberu zo širokej škály pestrých voľnočasových aktivít, vrátane zábavy, prežívania zážitkov či napĺňania túžob. Tieto možnosti v druhej dekáde 21. storočia stále viac umocňuje presun mnohých oblastí trávenia voľného času do prostredia internetu. Neisté formy zamestnania, predĺžená doba vzdelávania, rozporuplné pravidlá ako aj neustále sa meniace návody na to, ako dosiahnuť životný úspech a zabezpečenie spôsobujú, že „sféra voľného času sa stáva pre mnohých najspoláhlivejším zdrojom identity, pevným oporným bodom, prostredníctvom ktorého si budujú zmysluplnosť a konzistenciu svojho života“ (Chorvát 2019a: 37). Avšak to, čo vyzerá na prvý pohľad ako slobodná voľba (trend individualizácie), v skutočnosti až tak úplne nezávislé nie je, lebo limitmi nášho spôsobu trávenia voľného času nie sú iba zjavné skutočnosti, ako zdravotný stav či finančné prostriedky, ale aj sociálne prostredie či historicky podmienené a zdieľané skúsenosti.

Jednotlivé faktory, ktoré majú vplyv na trávenie voľného času, je možné rozdeliť do dvoch základných kategórií. (1) *Individuálne* faktory, ako je pohlavie, vek resp. fáza životného cyklu, vzdelanie, sociálne postavenie (profesia), rodinné zázemie. Ak vynecháme rýdzo psychologicko-osobnostné prediktory, môžeme medzi ne zahrnúť aj niektoré limitujúce okolnosti ako zdravotný stav, množstvo voľného času resp. miera zapojenia do pracovného procesu a predovšetkým dostupnosť (finančná a priestorová) voľnočasových aktivít, na ktoré poukázali doterajšie výskumy (napr. Lemel – Katz-Gerro 2015; Gruenberg 1983; Šafr 2012; Taylor 2016). Úplne samostatným faktorom je socializácia v detstve prebiehajúca primárne v rodine. Do značnej miery totiž dochádza k medzigeneračnému prenosu životného štýlu z rodičov na deti – k utváraniu habitu, ktorý je výsledkom vzájomného pôsobenia socializačných praktík rodičov a triedno-štruktúrnej pozície. Záleží ale na konkrétnej oblasti voľného času, vplyv kultúrno-interakčnej socializácie aj sociálneho statusu možno zaznamenať najmä pri aktivitách spojených s kultúrnou spotrebou a športom, a tiež pri zábave mimo domova a sledovaní televízie, kde je ale vplyv statusu rodiny slabý (Patočková et al. 2012). (2) *Rámčované – kontextuálne* faktory dané spoločnosťou a kultúrou, predovšetkým existujúce inštitucionálne

prostredie, verejné politiky ale aj hodnoty a tradície danej kultúry. Do takejto kategórie možno tiež zaradiť efekty spojené s generačne zdieľanou skúsenosťou danou príslušnosťou k vekovej kohorte socializovanej v určitom období, pretože hodnoty a základné orientácie človeka vo svete sa utvárajú v tzv. formatívnom veku, v období dospievania. Toto obdobie sa môže vyznačovať vonkajšími kultúrnymi, politickými a spoločenskými podmienkami, ktoré sú zdieľané a internalizované príslušníkmi danej kohorty. Habitus – individuálne dispozície nazerania na svet a konania v ňom, ktorý je v Bourdieuho chápaní internalizovaný v detstve a preto primárne triedne podmienený (Bourdieu 1984) a ktorý do značnej miery predeterminuje spôsoby trávenia voľného času v neskorej dospelosti, sa neutvára v akomsi časovom vákuu, ale v konkrétnom historicko-kultúrnom rámci.

Pochopiteľne, že faktory ovplyvňujúce trávenie voľného času závisia aj od typu voľnočasovej činnosti. Bez ohľadu na konkrétnu sféru trávenia voľného času však môžeme na základe empirických výskumov v (nielen) komparatívnej perspektíve konštatovať, že hlavnými sa ukazujú byť vek a vzdelanie. Menší vplyv majú rozdiely v životnej úrovni, pohlavie a miesto bydliska (Lemel – Katz-Gerro 2015). Vzdelanie však zohráva menšiu rolu v tých krajinách, ktoré sa vyznačujú relatívne vysokým zastúpením vysokoškolsky vzdelanej populácie (Falk – Katz-Gerro 2016), čo sa však súčasnej českej ani slovenskej spoločnosti ešte netýka (ako si ukážeme ďalej).

Celkovo tak môžeme očakávať, že pri determinácii spôsobov trávenia voľného času v našich krajinách sa uplatňujú vyššie uvedené faktory, a že tak stále platia pozorovania z výskumu československej spoločnosti 60. rokov minulého storočia (Linhart 1969) o väčšom význame socializačných faktorov (kam zaraďujeme i vzdelanie a rodinný pôvod) než situačných faktorov (príjmových, mocenských atď.).

Rozdiely medzi slovenskou a českou spoločnosťou s potenciálom odlišného vplyvu na trávenie voľného času

Trávenie voľného času sa v krajinách na podobnej ekonomicko-sociálnej úrovni môže v niektorých ohľadoch odlišovať, lebo platí, že prevažujúce vzorce voľného času v spoločnosti ovplyvňuje i jej predchádzajúci spoločenský vývoj, ako aj kultúrne, geografické a ďalšie podmienky a okolnosti. V tejto časti sa veľmi stručne zameriame iba na tie štrukturálne faktory, ktoré by mohli mať vplyv na odlišné spôsoby trávenia voľného času na Slovensku a v Česku⁵.

Všeobecne tieto štrukturálne rozdiely vyplývajú z rozdielneho priebehu modernizácie oboch spoločností a obdobia, v ktorom prebiehala (Musil 1993).

⁵ Oveľa detailnejšiu analýzu rozdielov medzi českou a slovenskou spoločnosťou je možné nájsť v (Chorvát 2019b).

V českej spoločnosti sa realizovala postupnejšie a dlhodobejšie prevažne pred obdobím socialistického Československa, kým na Slovensku sa proces modernizácie väčšinou uskutočňoval až v období socializmu, v podobe historicky oneskorenej a štátnou intervenciou vyvolanej industrializácie a urbanizácie, ktorá sa udiala urýchlene a neorganicky v priebehu šesťdesiatych až osemdesiatych rokov 20. storočia (Gajdoš – Pašiak 1995).

A tak už pred viac ako polstoročím uskutočnený výskum československej spoločnosti identifikoval medzi najvýznamnejšími modernizačnými faktormi ovplyvňujúcimi spôsob trávenia voľného času a životného štýlu vzdelanie a veľkosť lokality. Rozdiely boli dôsledkom odlišného stupňa vývoja urbanizácie a tým aj lepšej vybavenosti českých sídel službami vrátane zariadení slúžiacich na voľnočasové aktivity. Ďalšími dôležitými faktormi boli odlišné zloženie rodín (vyšší výskyt viacdenných rodín na Slovensku) a predovšetkým odlišná mentalita obyvateľov podmienená najmä rozdielnou profesijnou/odvetvovou štruktúrou. Jej prejavom bolo v tej dobe na Slovensku omnoho silnejšie zastúpenie roľníctva, ale aj fakt, že sa prevažujúca roľnícka mentalita prejavovala aj v životnom spôsobe ľudí neroľníckych profesií, napríklad vnímaním sociálnej stability realizovanej prostredníctvom vlastníctva rodinného domu a s tým spätým náplni voľného času (Roško et al. 1969; porovnaj tiež Radičová 1989). Preto sa teraz konkrétnejšie zameriame na niektoré vybrané aspekty štrukturálnych rozdielov.

Čo sa týka *kultúrnych rozdielov*, historicky sa výraznejšie prejavovali rozdiely v dôraze na rodinu a v miere religiozity. Stručné povedané, pre obyvateľov Slovenska je príznačnejšia väčšia súdržnosť širšej rodiny, stabilnejšie a tradičnejšie demografické správanie, nižší stupeň sekularizácie a významnejšia rola susedstva a komunitných väzieb (Chorvát 2019b). Tieto rozdiely vyplývajúce z rozdielneho historického vývoja i odlišného priebehu a charakteru modernizačných procesov sa v oboch spoločnostiach prejavujú aj v hodnotových preferenciách. Okrem spoločenských inovácií spätých väčšinou s nastupujúcou generáciou, ale aj s historickými míľnikmi ako bola napríklad tzv. nežná revolúcia v roku 1989, dochádza taktiež k prenosu hodnôt medzi generáciami odovzdávanými predovšetkým v procese primárnej socializácie. V dôsledku toho sme v jednotlivých generáciách svedkami akýchsi sedimentov rôznych spoločenských noriem a hodnôt.

Nesmieme zabudnúť ani na *materiálne podmienky života a životnú úroveň*, lebo tiež významne ovplyvňujú dostupnosť mnohých voľnočasových aktivít. Po rozdelení spoločného štátu boli ekonomické ukazovatele podstatne priaznivejšie pre Českú republiku, najmä priemerné mzdy Čechov rástli rýchlejšie. Až po roku 2000 začalo Slovensko tento náskok postupne sťahovať, stále však v tejto oblasti za svojim susedom zaostáva. Navyše platí, že mzdové rozdiely sú na Slovensku regionálne oveľa výraznejšie a dá sa predpokladať, že

aj rozdiely v životnej úrovni medzi českým mestom a vidiekom sú nižšie než na Slovensku (bližšie pozri Chorvát 2019b).

Dôležitú rolu tiež zohrávajú trendy v *demografickej a vzdelanostnej skladbe obyvateľstva* oboch krajín. Ich vekové zloženie je v dospelých vekových kohortách v zásade podobné, s mierne vyšším zastúpením mladých ľudí do 30 rokov na Slovensku a na druhej strane s vyšším podielom ľudí nad 60 rokov v Českej republike. Čo sa týka vzdelania, azda najdôležitejšieho faktora voľnočasovej diferenciacie, vzdelanostná skladba v oboch našich spoločnostiach v poslednom viac ako štvrtstoročí prešla výraznou premenou, najmä vďaka bezprecedentnému nárastu počtu vysokých škôl ako aj ich zvýšenej regionálnej dostupnosti. V tabuľke č. 1 je možné zreteľne vidieť kontinuálny trend klesajúceho počtu ľudí so základným vzdelaním a rastu počtu vysokoškôlkov v mladších vekových kategóriách. Najvýraznejší rozdiel môžeme pozorovať pri základnom vzdelaní v najstaršej vekovej kategórii, ktorá bola narodená pred koncom 2. svetovej vojny, s vyšším zastúpením tohto typu vzdelania na Slovensku. Z dát z posledného sčítania obyvateľstva v oboch krajinách v roku 2011 vyplýva aj možno pomerne prekvapujúci poznatok o celkovo vyššom zastúpení ľudí s vysokoškolským vzdelaním na Slovensku, ktorý sa výraznejšie prejavuje najmä v mladších vekových kohortách, čo svedčí o dynamickejšej vzdelanostnej expanzii po roku 1989 práve v Slovenskej republike.

Tabuľka č. 1: **Vzdelanostná úroveň v populácii od 25 rokov vo vekových kategóriách, SR a ČR 2011**

	25-29		30-34		35-39		40-44		45-49		50-54		55-59		60-64		65+		Celkom	
	SR	ČR	SR	ČR	SR	ČR	SR	ČR	SR	ČR	SR	ČR	SR	ČR	SR	ČR	SR	ČR	SR	ČR
bez vzdelania	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1
ZŠ	7	7	6	6	6	6	7	6	8	8	12	11	17	17	17	16	39	30	15	14
VY	18	26	25	32	35	41	36	41	37	40	39	44	36	43	36	43	28	36	31	38
SŠ	43	41	42	41	38	37	39	37	37	36	33	30	31	28	34	30	23	24	35	33
VŠ	32	25	27	20	21	15	18	15	17	16	16	15	15	12	13	10	10	9	19	14
Celkom %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Celkom % veku	11	9	12	11	11	11	9	9	10	9	10	9	10	10	8	10	18	22	100	100

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011 SR, Sčítání lidu, domů a bytů 2011 ČR (vlastné výpočty)

Veľmi dôležitým faktorom ovplyvňujúcim trávenie voľného času je i to, aké majú ľudia možnosti výberu voľnočasových aktivít, jednak z hľadiska možnosti ich *dosiahnutia* ako aj *variability miestne ponúkaných možností*. Táto dostupnosť súvisí s rozvinutosťou *infraštruktúry zariadení pre voľný čas a jej dostupnosti* najmä v regionálnych centrách. V tomto ohľade sa naše krajiny líšia azda najviac. Tu sa prejavuje ešte stále isté pretrvávanie modernizačného

deficitu slovenských sídel oproti českým a zaostávanie v zníženej dostupnosti a v menšej hustote siete zariadení určených pre voľnočasové aktivity, či už v oblasti kultúry, športu alebo rekreácie. Predpokladáme, že táto znížená dostupnosť sa týka najmä vidieckych oblastí a menších sídel. Vyšší podiel vidieckeho obyvateľstva a na európske pomery nízka urbanizovanosť Slovenska sú všeobecne známou skutočnosťou. Kým v Českej republike žije v mestách okolo 63 % obyvateľstva (ČSÚ 2003), na Slovensku je to len niečo viac než polovica (54 % v roku 2011, pozri Gajdoš 2015: 186)⁶, čo ešte stále zaraďuje Slovensko medzi krajiny s najvyššou mierou vidieckej populácie v Európe. Na vyššiu rurálnosť Slovenska ukazuje tiež miera urbanizácie oblasti zohľadňujúca aj hustotu zaľudnenia v okolí obce (Degree of Urbanisation): v rurálnych – riedko obývaných oblastiach (<100 obyvateľov/km²) žije v ČR 37 % a na Slovensku 43 %, kým v mestských aglomeráciách – husto obývaných oblastiach (>500 obyvateľov/km²) žije v ČR 30 %, ale na Slovensku len 21 % obyvateľstva (Eurostat 2016, vlastné výpočty).

Veľkosť sídel a ich rurálnosť s ohľadom na populačnú hustotu je však len hrubým pohľadom na geografickú podmienenosť možností trávenia voľného času. Z hľadiska tzv. geografickej štruktúry príležitostí sú dôležitejšie jednak dostupnosť mestských centier poskytujúcich zázemie pre náročnejšie aktivity voľného času (vykonávaných mimo domova) a tiež sociálno-ekonomické vlastnosti danej oblasti či regiónu. Tu je dôležité spomenúť sídelné špecifiká Slovenska, ktoré sú výsledkom zmien v procesoch sídelnej štruktúry od 90. rokov, najmä prehĺbovanie medziregionálnych rozdielov a pomerne jasné vydelenie marginálnych, problémových regiónov na Slovensku (Gajdoš – Moravanská 2011: 105). Pretrváva infraštruktúrna podrozvinutosť niektorých častí Slovenska, hlavne v súvislosti s dopravnou periférnosťou (Džupinová et al. 2008).

Základný poznatok o nerovnomernej štruktúre príležitostí a dostupnosti mestských centier nám nakoniec poskytne aj zbežný pohľad na mapu s vyznačenými mestami nad 20 000 obyvateľov. Ich podiel na celkovom počte obcí je sice podobný (v ČR 61, na Slovensku 38 takto veľkých miest), podstatne sa však líšia v geografickom rozmiestnení, ktoré je v Česku oveľa rovnomernejšie než na Slovensku. Na mape SR je viditeľná často spomínaná vzdušná línia medzi západoslovenskými Levicami a východoslovenským Popradom, ktorá rozdeľuje Slovensko na dve časti, na „bohatý severozápad“ a „chudobný juhovýchod“ (pozri Halás 2008). Južne od spomínanej línie, na pomerne rozsiahlom území približne štvrtiny územia Slovenska, sa nachádzajú

⁶ Tieto údaje vychádzajú z bežne používanej definície urbanizácie ako podielu žijúcich v obciach nad 5 tisíc obyvateľov.

len tri mestá s počtom obyvateľov nad 20 000 (Lučenec, Rimavská Sobota, Spišská Nová Ves).

Aj preto môžeme v prípade Slovenska hovoriť o priestorovej koncentrácii periférnych regiónov (nielen z hľadiska dopravnej dostupnosti) v južných častiach stredného Slovenska (približne medzi Levicami a Rožňavou), v severnej, severovýchodnej a východnej časti východného Slovenska a čiastočne aj na severnom okraji stredného Slovenska (Orava). Naproti tomu sú v Českej republike periférne regióny viac rozptýlené a ako celok sa vyznačujú veľkou variabilitou, v ich prípade môžeme v zásade hovoriť o redšie osídlenom poľnohospodárskom vidieku. Z hľadiska potenciálneho vplyvu rezidenčného charakteru územia na správanie obyvateľov v oblasti trávenia voľného času je podstatná skutočnosť, že v periférnych územiach Česka pravdepodobne žije menší podiel obyvateľov než na Slovensku⁷. Vyššie uvedené poznatky nás vedú ku konštatovaniu, že okrem väčšej nerovnomernosti geografického rozmiestnenia väčších sídel na Slovensku je dôležité pozrieť sa aj na to, aké možnosti trávenia voľného času ponúkajú sídla, ktoré by sme mohli označiť ako regionálne centrá. A v tejto súvislosti môžeme konštatovať, že infraštruktúra miest, ktoré sa podobajú nielen veľkosťou, ale aj svojim regionálnym významom, je zrejme rozvinutejšia v Českej republike.

Ukazuje sa to napríklad v oblasti kultúry či športu, ktoré bezprostredne súvisia s možnosťami trávenia voľného času mimo domova. Napríklad v roku 2014 sa v českých divadlách odohral trojnásobný počet predstavení než na Slovensku, v roku 2015 v českých kinách sledovalo film takmer trikrát viac divákov (a počet kín bol v Česku viac ako päťnásobný). Podobná situácia je aj v prípade verejných knižníc, ktoré sú dôležitým zázemím pre kultúrne orientované voľnočasové aktivity aj v menších obciach. V roku 2014 bol ich počet v ČR trojnásobne vyšší. Aj počet múzeí a galérií bol v roku 2014 v Českej republike štvornásobne a počet galérií trojnásobne vyšší a nejakú výstavu či expozíciu v múzeu alebo galérii navštívil v Česku v porovnaní so Slovenskom štvornásobok návštevníkov, čo sú vo všetkých prípadoch vyššie čísla než by vyplývalo z proporcionálne väčšej rozlohy územia a dvojnásobného počtu obyvateľov Česka (Statistická ročenka ČR 2016; Štatistická ročenka SR 2015; NOC 2017)⁸.

Menej prehľadná je situácia pokiaľ ide o infraštruktúru zázemia pre športové aktivity, lebo ucelené zoznamy športových zariadení nie sú k dispozí-

⁷ Porovnateľné údaje tu bohužiaľ nie sú k dispozícii. Aspoň približne podobné vymedzenie periférií poskytujú štúdie Halása (2008) a Musila s Müllerom (2008) zahŕňajúce pre nás kľúčovú dostupnosť lokálno-regionálnych centier, v ktorých je možné realizovať voľnočasové aktivity. Aj pri odlišnom vymedzení periférií, ktoré výrazne podhodnocuje počet periférnych území v SR, možno konštatovať, že v periférnych územiach Slovenska žije približne 7,6 % populácie (Halás 2008: 366), zatiaľ čo v Česku len 4,7 % (Musil – Müller 2008: 330).

⁸ Pre podrobnejšie údaje a štatistiky pozri (Chorvát 2019b).

cii. Rozdiel v rozvinutosti tejto siete môžeme dobre ilustrovať na plávaní ako jednej z univerzálnych športových aktivít. Verejných plaveckých bazénov je v ČR 957 resp. 9,1 na stotisíc obyvateľov. Za Slovensko nemáme k dispozícii presné údaje, na základe dostupných informácií možno ich počet odhadnúť na približne 220 (avšak vrátane nie vždy verejnosti prístupných hotelových a wellness bazénov), čo je len približne 4,1 bazénu na stotisíc obyvateľov (Chorvát 2019b). Spolu so skutočnosťou, že verejné bazény vo viacerých slovenských mestách úplne absentujú, to jasne ilustruje zhoršenú dostupnosť podmienok pre trávenie voľného času športovaním na Slovensku. Nepriamo to dokumentujú aj dáta o vyššej úrovni športovej organizovanosti v ČR (ibid.), lebo jedným z dôvodov vyššieho počtu registrovaných členov je aj hustejšia a dostupnejšia infraštruktúra športovísk.

Výskumné otázky a hypotézy

Cieľom tejto štúdie je na základe empirických analýz dát z výskumov trávenia voľného času dospeléj populácie uskutočnených v druhej dekáde 21. storočia vyhodnotiť, či je možné pozorovať v českej a slovenskej spoločnosti podobné sociodemograficko-ekonomické determinanty v hlavných oblastiach trávenia voľného času.

V prvom kroku preto identifikujeme hlavné sféry trávenia voľného času, ktoré reprezentujú základné životné štýly. Podrobnejšiemu rozboru štruktúry voľnočasových aktivít sa tu z dôvodu obmedzeného rozsahu štúdie podrobnejšie nevenujeme. Na základe predchádzajúcich výsledkov na spojenom dátovom súbore za obe krajiny, ako aj oddelene pre Česko a Slovensko (pozri Chorvát – Šafr 2019), vychádzame z predpokladu, že v oboch spoločnostiach existuje viacmenej zhodná základná štruktúra trávenia voľného času, t. j. vzájomná väzba medzi určitými aktivitami, ktoré ľudia vykonávajú či naopak, ktorým sa nevenujú alebo sa im venujú s nižšou intenzitou. Presnejšie povedané, že je možné na českú a slovenskú spoločnosť so štatisticky prijateľnou mierou zhody aplikovať totožnú základnú štruktúru aktivít voľného času. Tento predpoklad v druhom kroku overujeme pomocou Prokrustovej analýzy, ktorá nám umožní komplexné porovnanie dvoch viacrozmerných priestorov tvorených väzbami voľnočasových aktivít identifikovaných oddelene v ČR i SR.

Druhá – hlavná časť analýz sa venuje výskumnej otázke, čo určuje trávenie voľného času v jednotlivých sférach, a predovšetkým či tieto determinanty pôsobia s rovnakou intenzitou v oboch spoločnostiach. Overujeme vyššie zmieňované predpoklady o vplyve jednotlivých sociodemograficko-geografických faktorov. Medzi takto potenciálne odlišne pôsobiacimi faktormi sme na základe vyššie uvedeného porovnania štruktúrnych podmienok našich spoločností identifikovali tri najvýznamnejšie – veľkosť miesta bydliska, vek a vzdelanie. Overujeme tak nasledujúce hypotézy o odlišnom pôsobení týchto

troch hlavných determinantov na spôsob trávenia voľného času v Česku a na Slovensku:

Odlišná rezidenčná štruktúra a s ňou späté inštitucionálne zázemie vedie k *vyššiemu vplyvu veľkosti miesta bydliska na Slovensku než v Česku* (H1). Východiskom tejto hypotézy je existencia vyššej disperzie regionálnych centier v ČR, ako aj ich relatívne vyšší počet. Ide o mestá, ktoré poskytujú zázemie pre aktívnejšie formy trávenia voľného času, t. j. tie, ktoré sú závislé na dostupnej verejnej infraštruktúre tzv. mestskej kultúry (divadlá, koncertné sály, kiná, knižnice, náročnejšie športové zariadenia atď.). Slovensko sa tiež vyznačuje pomerne vysokou mierou rurality, čo znamená nielen nižšiu dostupnosť zázemia v regionálnych centrách, ale tiež určitú zakorenenosť tradičnejších hodnotových orientácií zameraných na lokalitu a rodinu.

Rozdiely (aj keď nie príliš výrazné) v demografickej skladbe obyvateľstva (najmä odlišná veková štruktúra a jej previazanosť so štruktúrou vzdelania v najstarších kohortách) vedú k *vyššiemu vplyvu veku na Slovensku než v Česku*, a to aj pri kontrole vplyvu vzdelania (H2).

Na základe poznatkov modernizačnej teórie (faktor oneskorenej modernizácie na Slovensku) očakávame *vyšší vplyv vzdelania na Slovensku než v Česku*, a to aj pri kontrole vplyvu veku (H3).

Pripomeňme, že hodnota označujúca vek v sebe nenesie len informáciu o biologickom veku a teda z hľadiska životného cyklu aj o príslušnosti k nejakej mladšej či staršej vekovej kohorte, ale aj informáciu o podmienkach, v ktorých bol jedinec socializovaný v určitom spoločensko-historickom kontexte. V tejto súvislosti je dôležité, že hodnoty a základné kultúrne vzorce (vkus) sú socializované už v ranom detstve. Východiskom je tu predpoklad, že čistý vplyv biologického veku (životnej fázy) na spôsob trávenia voľného času je v oboch spoločnostiach rovnaký. V najmladších kohortách rozdiely medzi Českom a Slovenskom nepredpokladáme, lebo tie sú v rovnakej miere vystavené kultúrne homogénnym vplyvom šíriacim sa v rámci globalizácie. Predpokladáme však, že staršie vekové kohorty prežili obdobie primárnej socializácie v trochu odlišných podmienkach. Ako sme už uviedli, vzdelanostná štruktúra v Česku a na Slovensku sa vo vekovo starších kohortách líši, v priemere vyššie vzdelanie (t. j. najmä nižšie zastúpenie základného vzdelania) dosahujú staršie kohorty v Českej republike. Môžeme predpokladať, že staršie generácie zažili svoje detstvo (hovoríme približne o 40. až 60. rokoch 20. storočia) v trochu odlišnom kultúrno-vzdelanostnom milieu, keďže hodnoty a kultúrne orientácie boli cez generáciu ich rodičov stále v nemalej miere späté aj s étosom prozápadnej modernity prvej republiky, ktorý bol zrejme silnejšie prítomný v českej spoločnosti. Predovšetkým sa však rodičovská generácia súčasných najstarších českých kohort vyznačovala vyššou vzdelanostnou úrovňou ako u ich rovesníkov na Slovensku a v čase ich dospievania mali české krajiny výraznejší

náskok v miere urbanizácie než tomu bolo neskôr v kohortách dospelých od 70. rokov 20. storočia, kedy už bola dôslednejšie realizovaná koncepcia strediskovej sústavy osídlenia, ktorej cieľom bolo zabezpečiť dostupnosť občianskej vybavenosti a zníženie rozdielov medzi mestom a vidiekom.

Vplyv interakcie vzdelania s vekom nám však môže čiastočne a aspoň nepriamo odpovedať na otázku, či sa v trávení voľného času prejavuje na národnej úrovni odlišný kohortno-socializačný efekt. Preto formulujeme ešte štvrtú hypotézu o tom, že *najvyšší vplyv vzdelania na trávenie voľného času sa bude na Slovensku prejavovať v najstaršej vekovej kategórii nad 65 rokov (H4).*

Tieto hypotézy overujeme postupne v troch oblastiach trávenia voľného času, ktoré reprezentujú všeobecnejšie typy životného štýlu (pozri ďalej).

Použité dáta

Využívame dáta z dvoch výskumov, ktoré boli čiastočne koordinované v oboch republikách, v ČR je to výskum Kultura v regiónoch České republiky (2011) a v SR Voľný čas a sociálna štruktúra na Slovensku (2016), v ktorých sme sa priamo zamerali na problematiku voľného času, kultúrnej participácie a vkusu. Koordinácia výskumov nám umožnila – síce s istým časovým posunom – replikovať na Slovensku časť otázok, ktoré sa ukázali byť pri skúmaní voľného času, kultúrnej participácie a vkusu v Česku podstatné (pozri Chorvát – Šafr eds. 2019) a vytvoril tak unikátnu spoločnú harmonizovanú dátovú bázu Voľný čas a kultura v ČR a SR (2011/2016)⁹. Popis výskumov, v oboch prípadoch založených na kvótnom výbere, je spolu s podrobnejšími deskriptívnymi štatistikami uvedený v (ibid.: 232-237). Analytický súbor použitý v tejto štúdií bol zúžený na jedincov od 21 rokov, celkom 3441 prípadov (ČR 2496 a SR 945). Týmto krokom eliminujeme subpopuláciu s dosiaľ neukončenou vzdelávacou dráhou – študentov stredných škôl, u ktorých predpokladáme existenciu špecifických vzorcov trávenia voľného času zodpovedajúcich skôr životnému štýlu typickému pre mládež.

Voľnočasové aktivity na Slovensku a v Česku

Skôr než pristúpime k analýze determinantov voľného času, aspoň v krátkosti porovnáme intenzitu, s akou sa Česi a Slováci venujú jednotlivým aktivitám. Ďalej preskúmame, či existuje nejaký vzájomný vzťah medzi týmito aktivitami,

⁹ Pochopiteľne sme si vedomí, že medzi realizáciou týchto výskumov uplynulo takmer päť rokov, a tak aj výsledky týkajúce sa popisu situácie v slovenskej a v českej spoločnosti tým môžu byť čiastočne skreslené (aj keď reálne sa to týka zrejme iba používania PC a internetu), domnievame sa však, že tento časový odstup nie je taký veľký, aby nám neumožňoval uskutočniť komparáciu hlavných kontúr štruktúry mimopracovného života a ich determinantov v našich spoločnostiach.

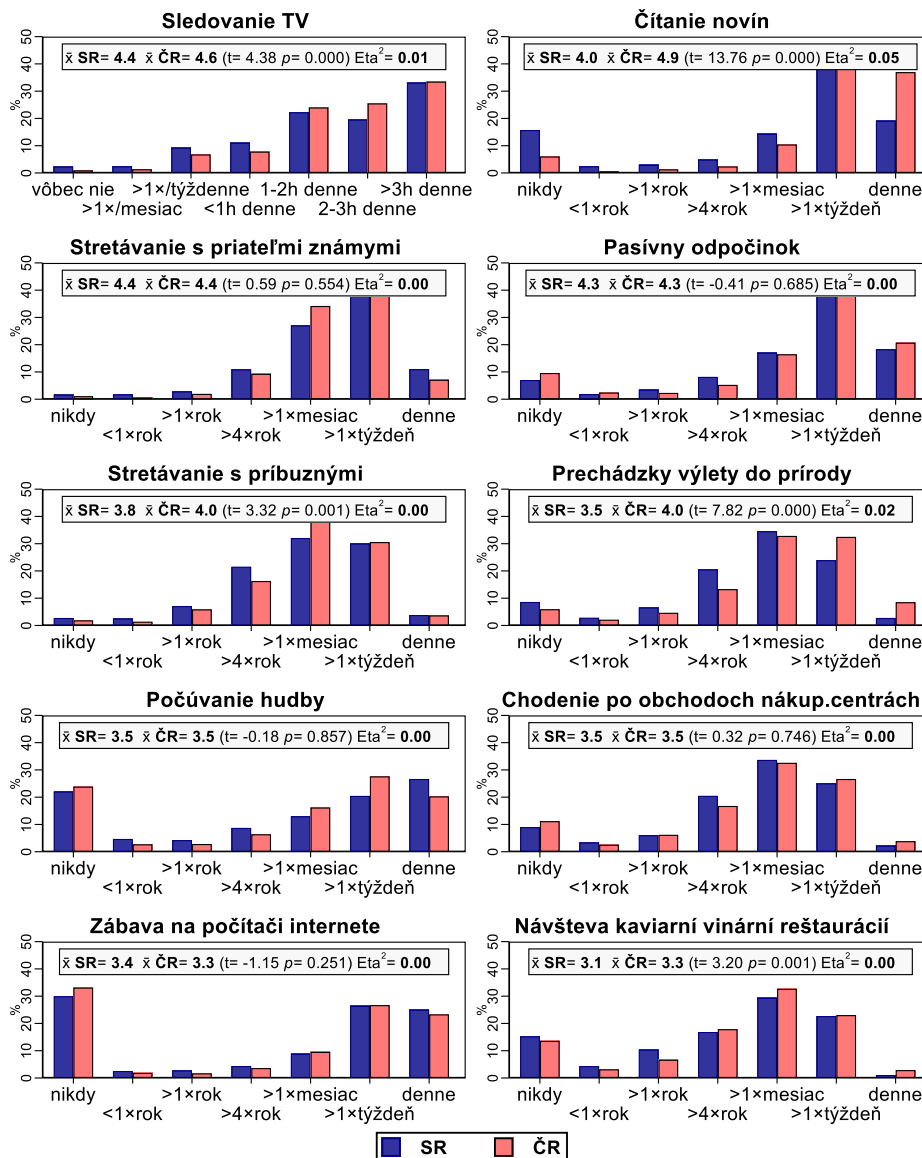
či teda môžeme hovoriť o nejakej inherentnej a v rámci sledovaných spoločností analogickej štruktúre trávenia voľného času.

Základné obrysy intenzity zhodne meraných 21 voľnočasových aktivít (pozri poznámku 12) v SR a ČR uvádza graf č. 1 (obsahuje tiež výsledky testov rozdielov v priemerných hodnotách medzi krajinami). Na základe podobného rozloženia ich hodnôt a priemerných intenzít vykonávaných činností môžeme konštatovať, že v druhom desaťročí 21. storočia sa trávenie voľného času v našich spoločnostiach v princípe podobá, avšak s nasledujúcimi výnimkami¹⁰. V populácii starších ako 21 rokov Česi častejšie čítajú noviny a knihy, sledujú filmy na DVD/vidéo/PC, o niečo viac sledujú televíziu a chodia na prechádzky či výlety do prírody. Naopak, dospelí obyvatelia Slovenska viacej navštevujú ako diváci športové podujatia a tiež sa častejšie venujú manuálnym prácam ako je majstrovanie či šitie, s trochu väčšou intenzitou sa venujú i starostlivosti o seba (wellness, solárium, kozmetický salón, sauna, a pod.)¹¹. Otázkou však zostáva, či takúto globálnu podobnosť nájdeme aj pri vnútornej štruktúre jednotlivých aktivít voľného času a faktoroch, ktoré jeho trávenie ovplyvňujú.

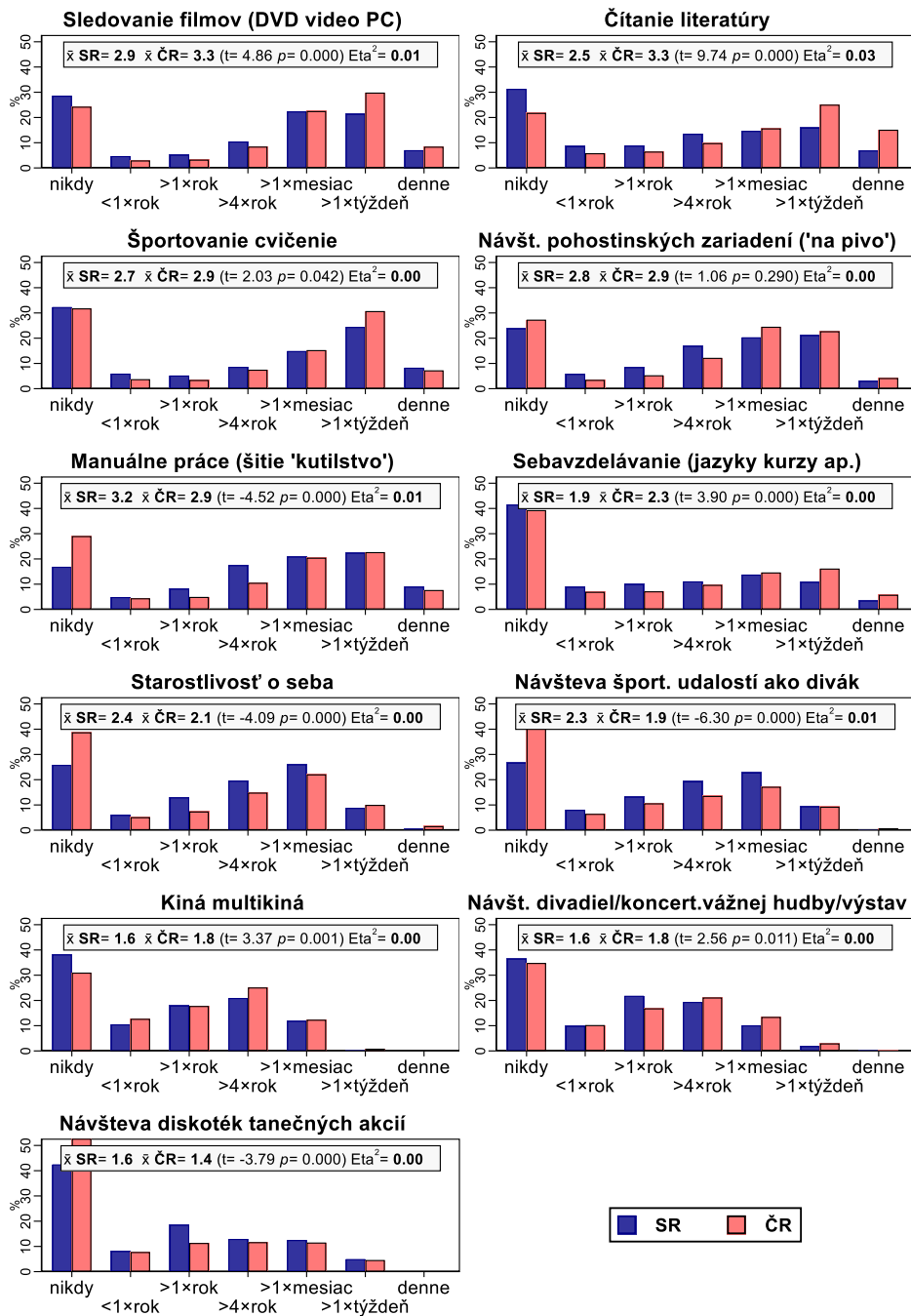
¹⁰ Aj keď štatisticky významné rozdiely na základe párových t-testov nachádzame u väčšiny aktivít, z vecného hľadiska je dôležitá ich veľkosť (tzv. effect size). Zdôraznime, že ani najväčší rozdiel v priemeroch nedosahuje veľkosti hodnoty jednej celej kategórie v odpovediach (0,88 v prípade čítania novín, $Eta^2=0,053$). Ako vecne významné komentujeme rozdiely, kde krajina vysvetľuje viac ako 1% variancie v hodnotách príslušnej aktivity ($Eta^2 \times 100$).

¹¹ Zrejme neprekvapí, že najvýraznejší rozdiel by sme našli v prípade účasti na bohoslužbách, ktorá je na Slovensku výrazne vyššia než v Česku, pravidelne (t. j. minimálne raz za mesiac) ich tu navštevuje 42 % obyvateľov, kým v ČR len 11 % (podrobnejšie pozri Chorvát – Šafr 2019). Túto aktivitu tu ale úmyselne neberieme do úvahy. Vedie nás k tomu domnienka, že účasť na bohoslužbách pôsobí skôr ako obmedzujúci faktor voľného času (je to v istom zmysle pre veriaceho „povinnosť“ či záväzok a v tomto zmysle sa svojou podstatou skôr zhoduje s činnosťami, ktoré obyčajne vyčleňujeme ako viazaný čas, medzi ktoré patria aj činnosti spojené s osobnou starostlivosťou – v prípade náboženstva ale nejde o starostlivosť o fyzické potreby, ale o uspokojenie potrieb duchovných). Toto chápanie je v súlade s klasickým vymedzením voľného času J. Dumazediera, ktorý z voľného času vylučuje školské, profesionálne, občianske či náboženské činnosti, t. j. tie, ktoré sú určované materiálnou potrebou či morálnym alebo spoločenským imperatívom (Dumazedier 1966). Zároveň si uvedomujeme, že ide o významnú zložku komunitného spoločenského života, ktorá má potenciál ovplyvňovať štruktúru voľnočasových aktivít nielen počas nediel či náboženských sviatkov. Druhým a pre účely tohto textu rozhodujúcim argumentom je však fakt, že našim cieľom je testovanie hypotéz o špecificky národných vplyvoch na rovnaké voľnočasové sféry, t. j. primárne neporovnávame štruktúru voľnočasových aktivít v Čechách a na Slovensku, ale ide nám tu o určenie determinantov pôsobiacich na (v zásade) podobnú štruktúru. Dodajme, že návšteva bohoslužieb je typická pre oblasť trávenia voľného času orientovanú na domácnosť a rodinu, a to na Slovensku aj v ČR, a ak by sme do tejto dimenzie zahrnuli aj návštevy bohoslužieb, potom by jej celková intenzita bola na Slovensku vyššia.

Graf č. 1: Aktivity voľného času, percentá, priemery, párové t-testy a Eta^2 , SR 2016, ČR 2011

Graf pokračuje na ďalšej strane.

Zdroj: Volný čas a kultúra ČR 2011, SR 2016

Štruktúra trávenia voľného času

Na overenie národných odlišností týkajúcich sa vplyvu rôznych faktorov na spôsoby trávenia voľného času treba najskôr zadefinovať jednotlivé všeobecnejšie sféry späté s odlišným životným štýlom, ktoré sú dané inherentnou logikou sociálneho poľa a kultúrneho vkusu. Keďže cieľom tejto štúdie nie je podrobnejšia analýza prípadných odlišností v tejto štruktúre, na rozkrytie ich vnútornej previazanosti a identifikáciu hlavných sfér trávenia voľného času využijeme exploračnú faktorovú analýzu na spojenom súbore dát za Českú republiku a za Slovensko (konkrétne metódu principal factoring a šikmú rotáciu faktorov). Na vysvetlenie poznamenáme, že analýzu sme najskôr realizovali samostatne za obe republiky (pozri ďalej), čo ukázalo na niektoré čiastkové rozdiely. Na tomto mieste však prezentujeme výsledky na spojenom dátovom súbore, pretože našim hlavným cieľom je ukázať, v ktorej oblasti trávenia voľného času sa medzi oboma spoločnosťami líšia vplyvy vybraných sociodemografických charakteristík – preto bolo nutné pracovať s rovnakými dimenziami za obidve republiky. Identifikovať je možné tri hlavné sféry voľného času manifestujúce všeobecnejšie životné štýly (pozri tabuľku č. 2): aktívny životný štýl s väzbou na vysokú kultúru; zábavu mimo domov a konzumáciu nových médií, a trávenie voľného času doma späté s rodinným životom.

Prvý typ aktivít zahŕňa jednak orientáciu na kultúrne náročnejšiu formu trávenia voľného času a na osobný rozvoj (návšteva divadiel, koncertov a galérií, čítanie beletrie a sebazvedľávanie), ako aj starostlivosť o seba (wellnes, kaderníctvo, kozmetika) a chodenie „po obchodoch, nákupných centrách“, t. j. nie za účelom zabezpečovania základných komodít, ale hlavne kvôli prezeraniu módného tovaru a držaniu kroku s aktuálnymi trendmi. Patrí sem aj športovanie, chodenie na prechádzky a turistika, ale čiastočne tiež sledovanie filmov a zábava na počítači/internete. Tieto formy trávenia voľného času nepochybne v sebe často zahŕňajú snahu demonštrovať a potvrdzovať sociálny status a preto reprezentujú (a tiež vyžadujú) vtelený kultúrny kapitál.

Druhá sféra činností voľného času tvorí orientáciu na zábavu a to v dvoch okruhoch. Po prvé mimo domova, kde ide predovšetkým o aktivity typické pre mužov, či už návštevu pohostinských zariadení (tzv. chodenie na pivo), účasť na športových podujatiach, alebo aj rodovo neutrálnejšie návštevy reštaurácií, kaviarní, diskoték, koncertov populárnej hudby, alebo navštevovanie sa s priateľmi a známymi. U tých, ktorí sa venujú týmto činnostiam, je príznačný tiež aktívny záujem o šport. Po druhé k nim patrí konzumácia médií, predovšetkým tých nových. Okrem počúvania hudby tu nájdeme i čas strávený zábavou na počítači/internete a sledovanie filmov doma (na DVD, počítači, internete...).

Tretí typ životného štýlu, tvorený najmenej vykryštalizovaným faktorom, je charakteristický jednak orientáciou na rodinu – stretávaním sa s príbuznými, ako aj trávením voľného času doma resp. v miestnej lokalite, či už pasívne pred televíznou obrazovkou a odpočinkom – ničnerobením, prípadne čítaním novín (aj keď čítanie novín je najmenej vyprofilovanou aktivitou resp. premennou s minimálnou záťažou naprieč všetkými faktormi), ale aj aktívne v podobe prechádzok, výletov a rozvíjania rôznych koníčkov, záľub, ručných prác a prác na záhrade či opráv domu apod. Dodajme, že výskum v ČR dve naposledy zmieňované formy trávenia voľného času (práce na záhrade, údržba domu či auta) detailnejšie nesledoval a tak presnejšie porovnanie tu nemáme k dispozícii¹². Platí, že táto oblasť voľného času sa vyznačuje najnižšou vysvetlenou varianciou, no na jej plauzibilitu ukazuje záporná korelácia s druhými dimenziami.

Nechceme tým povedať, že empiricky identifikované dimenzie, ktoré spoločne vysvetľujú 43 % variancie v hodnotách pôvodných premenných, pokrývajú celú širokú komplexitu rozličných foriem trávenia voľného času. Fakticky odrážajú iba bazálnu typológiu životného štýlu danú predovšetkým kultúrnym vkusom a fázou životného cyklu¹³.

¹² Táto položka nebola meraná v oboch výskumoch rovnakým spôsobom. Skonstruovali sme preto binárny indikátor, ktorý vznikol v dátach zo slovenského výskumu z odpovedí na dve uzavreté otázky (vždy sme brali do úvahy odpoveď s vyššou frekvenciou): „A ako často sa venujete...?“ „práci na záhrade, práci na domácom hospodárstve, starostlivosti o zvieratá“ a „opravám a údržbe domu, chaty alebo auta“ pri frekvencii aspoň raz za týždeň. V českom výskume sme využili významom zodpovedajúce odpovede na tri prepojené otvorené otázky „Čím se nejraději zabýváte ve volném čase?“ Naše dáta ukazujú v SR 57 % a v ČR 26 % respondentov, ktorí sa venujú uvedeným domácim činnostiam intenzívne. Navyše vyššiu obľúbenosť týchto činností na Slovensku potvrdzuje aj výsledok z najnovšieho výskumu kultúrneho kapitálu a trávenia voľného času v ČR z prelomu roka 2019 – 2020, kde identicky formulované a rovnako prekódované otázky identifikujú v ČR 34 % ľudí aktívnych v prácach okolo domu a záhrady. Zaradenie tohto indikátora považujeme za dôležité – už sme uvádzali, že väčšina výskumov sa sústreďuje predovšetkým na kultúrne aktivity realizované hlavne v mestskom prostredí a opomína bežné činnosti voľného času typickejšie pre vidiek. I z dôvodov takto dichotomicky konštruovanej premennej je vstupná matica pre faktorovú analýzu založená na polychorických koreláciách.

¹³ Pochopiteľne že, náš mimopracovný život je oveľa pestrejší. Ako sme ukázali na inom mieste (Chorvát – Šafir 2019: 120-123), tieto bazálne životné štýly možno ďalej podrobnejšie rozčleniť do minimálne piatich špecifických sfér trávenia voľného času: vysoká kultúra; zábava mimo domova – tzv. „mužský svet“; „ženský svet“ viazaný na rodinu a známych; pasívnu formu voľného času doma / konzumáciu médií typickú pre mladých; pasívnu formu voľného času, tzv. „domáckosť“. Keďže cieľom tejto štúdie je rigorózný test hypotéz o národných špecifikách voľnočasových determinantov, obmedzujeme sa tu pre úspornosť výkladu iba na uvedenú základnú typológiu troch všeobecných rysov životného štýlu, ktoré zodpovedajú dimenziám identifikovaným na dátach za dlhšie obdobie po roku 1989 v Českej republike (Šafir 2012).

Tabuľka č. 2: Štruktúra voľnočasových aktivít: faktorová analýza (principal factoring), faktorové záťaž, jedinečnosti, šikmá rotácia Oblimin, SR 2016, ČR 2011

	Dim. 1	Dim. 2	Dim. 3	Jedinečnosť
Návšteva divadiel, koncertov vážnej hudby, výstav	0,735	-0,030	0,068	0,479
Sebavzdelávanie (jazyky, kurzy ap.)	0,721	0,007	-0,085	0,455
Čítanie literatúry	0,651	-0,294	0,130	0,590
Starostlivosť o seba	0,593	0,178	-0,006	0,552
Športovanie, cvičenie	0,580	0,230	-0,083	0,504
Kiná, multikiná	0,495	0,349	-0,205	0,430
Prechádzky, výlety do prírody	0,470	0,013	0,359	0,690
Chodenie po obchodoch, nákupných centrách	0,307	0,129	0,210	0,850
Sledovanie TV	-0,270	0,069	0,265	0,855
Návšteva pohostinských zariadení ('na pivo')	-0,253	0,786	0,020	0,441
Návšteva kaviarní, vinární, reštaurácií	0,087	0,729	0,022	0,431
Návšteva diskotiek, tanečných akcií	0,219	0,595	-0,206	0,411
Stretávanie s priateľmi, známymi	0,018	0,573	0,318	0,649
Návšteva športových udalostí ako divák	0,142	0,522	0,007	0,666
Sledovanie filmov (DVD, video, PC)	0,259	0,474	-0,176	0,555
Zábava na počítači, internete	0,293	0,443	-0,207	0,541
Počúvanie hudby	0,333	0,381	-0,127	0,620
Stretávanie s príbuznými	0,152	0,205	0,424	0,792
Manuálne práce (šitie, „kutilstvo“)	0,175	-0,087	0,415	0,800
Práca na záhrade; oprava údržba domu, chaty, auta	-0,065	-0,102	0,339	0,845
Pasívny odpočinok	-0,209	0,241	0,264	0,874
Noviny (čítanie)	0,163	0,110	0,191	0,932
Vysvetlená variácia (celkovo 42,8 %)	18,4 %	17,8 %	6,5 %	

Poznámka: vstupná matica polychorických korelácií, na extrakciu faktorov bolo použité Kaiserovo kritérium, rotácia Oblimin, zvýraznené koeficienty $s > 0,25$; korelácie faktorov: f_1 a f_2 $r = 0,30$; f_2 a f_3 $r = -0,23$; f_1 a f_3 $r = -0,12$.

Zdroj: Volný čas a kultúra ČR 2011, SR 2016

Aby sme overili platnosť východiskovej tézy, že základná štruktúra voľného času je v Česku a na Slovensku v zásade rovnaká, urobili sme v ďalšom kroku faktorovú analýzu taktiež pre obidve krajiny samostatne a následne sme takto vzniknuté dva viacrozmerné priestory voľnočasových aktivít porovnali pomocou Prokrustovej analýzy. Tá poskytuje odpoveď na otázku, do akej miery sa prekrývajú dve alebo viac konfigurácií bodov. Tie môžu byť

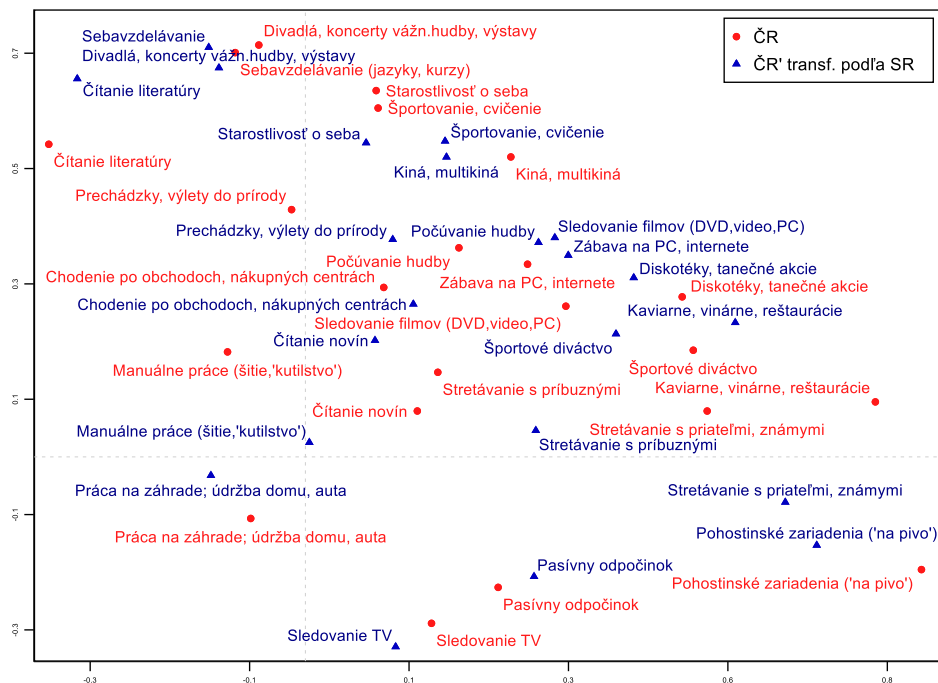
orientované odlišne a tiež ich mierka môže byť iná. Prokrustova analýza rieši tento problém tak, že považuje jednu z konfigurácií ako cieľovú, v našom prípade ČR, a tú optimálne pomocou vhodných transformácií (tu používame šikmú rotáciu) prispôsobuje tak, aby bola čo najviac podobná druhej zdrojovej konfigurácii (SR). Výsledky pre prvé dve dimenzie uvádza graf č. 2, v ktorom sú zobrazené podobnosti v skúmaných štruktúrach trávenia voľného času (podrobnejšie vrátane tretej dimenzie pozri prílohu tabuľku č. A1). Výsledná mapa voľnočasových aktivít v podstate zobrazuje priestor životných štýlov v dvojdimenzionálnej rovine, horizontálna os ukazuje na polaritu medzi nízkou/masovou (sledovanie TV, ničnerobenie) a vysokou kultúrou (sebavzdelávanie, chodenie do divadla, na koncerty a výstavy), respektíve pri určitom zjednodušení medzi pasívnym a aktívnym životným štýlom. Vertikála, aj keď zďaleka nie tak výrazne, odkazuje k dualite ženského a mužského sveta (napr. čítanie kníh vs. chodenie na pivo). Dôkaz o skutočne minimálnych rozdieloch medzi oboma krajinami poskytuje pohľad na graf, v ktorom je na prvý pohľad zrejmé, že jednotlivé voľnočasové aktivity v ČR transformované na pozíciu podľa SR sú veľmi blízko seba¹⁴. Oprávnenosť nášho predpokladu o zhodnosti štruktúry trávenia voľného času v ČR a SR je navyše podporená aj štatistickými kritériami, keď dosahuje veľmi nízke hodnoty 0,0896¹⁵ aj štatistika Procrustes, aj miera celkového vzájomného tzv. fit modelu pre SR na model pre ČR (RMSE 0,0883)¹⁶.

¹⁴ Najväčšia vzdialenosť, to znamená odlišnosť pozície v štruktúre voľného času v ČR a SR je pri chodení do kaviarní, vinární, reštaurácií apod. (pozri štatistiku Q v tabuľke č. A1), ale aj tá je v princípe totožná, lebo tieto aktivity sa nachádzajú v susedstve v rovnakom kvadrante.

¹⁵ Štatistika Procrustes je definovaná ako podiel RSS (residual sum of squares, sčítané za všetky premenné v ČR) / SS (total sum of squares, sčítané za všetky premenné v ČR), meria veľkosť reziduálov vzhľadom k variancii v cieľových premenných (tu ako faktorová štruktúra aktivít v SR). V zásade ide o ekvivalent miery 1 - R² tak ako ju poznáme z regresnej analýzy. Čím je štatistika Procrustes menšia, tým je korelačná štruktúra trávenia voľného času z faktorovej analýzy v ČR zhodnejšia so štruktúrou v SR.

¹⁶ RMSE (root mean squared error) je miera priemernej veľkosti reziduálov, konkrétne ide o druhú odmocninu strednej kvadratickej reziduálnej chyby (RSS). Meria celkovú mieru toho, ako model „sedi“ (tzv. fit).

Graf č. 2: Prokrustova analýza. Podobnosť štruktúry voľnočasových aktivít v SR a v ČR

Poznámka: zobrazený prvý a druhý faktor a ich transformácie (zlicovanie ČR na SR) v ortogónalnej rotácii.
Zdroj: Volný čas a kultúra ČR 2011, SR 2016

Sú determinanty hlavných sfér trávenia voľného času národne špecifické?

Na naplnenie cieľa štúdie sme ďalej odhadli regresné modely na zlúčených dátach za obidve krajiny, v ktorých vysvetľujeme rozptyl v hodnotách jednotlivých troch latentných premenných reprezentujúcich hlavné sféry trávenia voľného času (faktorových skóre). Modely testujú hypotézy o odlišnom vplyve kľúčových vysvetľujúcich premenných, t. j. veku, vzdelania a veľkosti bydliska. Zároveň obsahujú aj kontrolné kovariáty, pri ktorých doterajšie výskumy preukázali vplyv na trávenie voľného času: pohlavie, rodinný stav, skutočnosť, či opýtaný má deti (vo veku do 18 rokov) a príjem domácnosti (pre porovnateľnosť transformovaný na kvintily). Rigorózne zhodnotenie rozdielov medzi ČR a SR naznačených v našich hypotézach je pri každej sfére voľného času založené na časti modelu zahŕňajúcom interakciu s indikátorovou premennou odlišujúcou naše republiky.

Tabuľka č. 3: **Determinanty troch sfér trávenia voľného času, odhady neštandardizovaných koeficientov z OLS modelu, SR 2016, ČR 2011**

	(1)	(2)	(3)
	Aktívny životný štýl/ vysoká kultúra	Zábava mimo domova/ nové médiá	Domácnosť/ rodina
<i>Hlavné efekty:</i>			
Žena	0,284*** (0,000)	-0,418*** (0,000)	0,156*** (0,000)
Vek	-0,013*** (0,000)	-0,029*** (0,000)	0,023*** (0,000)
Rodinný stav: Slobodný	0,048 (0,301)	0,107* (0,013)	-0,171*** (0,000)
Má nezaopat. deti <18rok.	0,047 (0,214)	-0,055 (0,122)	0,042 (0,201)
Príjem domácn., kvintily	0,107*** (0,000)	0,050*** (0,000)	0,000 (0,974)
Vzdelanie: SŠ	0,757*** (0,000)	0,305 (0,090)	0,098 (0,563)
VŠ	1,048*** (0,000)	-0,236 (0,322)	0,166 (0,459)
Veľkosť bydliska	0,068*** (0,000)	0,071*** (0,000)	-0,023 (0,086)
ČR	0,265 (0,110)	0,457** (0,003)	0,023 (0,876)
<i>Interakcie pre krajiny:</i>			
ČR × SŠ	-0,353 (0,124)	-0,538* (0,012)	-0,038 (0,849)
ČR × VŠ	-0,436 (0,151)	-0,263 (0,351)	-0,101 (0,702)
ČR × Vek	0,002 (0,463)	-0,003 (0,220)	-0,000 (0,851)
SŠ × Vek	-0,008* (0,046)	-0,006 (0,125)	-0,004 (0,211)
VŠ × Vek	-0,004 (0,433)	0,010 (0,058)	-0,006 (0,187)
ČR × SŠ × Vek	0,008 (0,088)	0,011** (0,010)	0,001 (0,892)
ČR × VŠ × Vek	0,008 (0,200)	0,000 (0,940)	0,000 (0,956)
ČR × Veľkosť bydliska	-0,040* (0,032)	-0,062*** (0,000)	-0,003 (0,868)
Konštanta	-0,552*** (0,001)	1,114*** (0,000)	-0,966*** (0,000)
Adj. R ²	0,314	0,393	0,251
N	2901	2901	2901

Poznámka: *p*-hodnoty v zátvorkách; * *p* < 0,05; ** *p* < 0,01; *** *p* < 0,001

Referenčné kategórie: muž; ženatý/vydatá alebo rozvedený/rozvedená; nemá deti vo veku do 18 rokov; základné vzdelanie alebo vyučenie bez maturity; SR

Zdroj: Volný čas a kultúra ČR 2011, SR 2016

Najprv však aspoň stručne vo všeobecnosti k vplyvom na trávenie voľného času v oboch republikách (pozri výsledky v prvom paneli v tabuľke č. 3). *Aktívny životný štýl/participácia na vysokej kultúre* je typický pre ženy, vyššie príjmové kategórie a viac sa mu venujú tiež mladší ľudia. Podľa očakávania veľký vplyv má vzdelanie, najviac chodia do divadla, na koncerty vážnej hudby a čítajú knihy ľudia s vysokoškolským vzdelaním. Intenzita trávenia voľného času týmto spôsobom rastie rovnako s veľkosťou bydliska, čo je primárne dané dostupnosťou siete kultúrnych inštitúcií v mestskom prostredí. *Zábavu mimo domov spolu s konzumáciou nových médií* celkom očakávane vyhľadávajú hlavne mladí ľudia a muži, skôr slobodní, s vyšším príjmom domácnosti a takisto tí, ktorí žijú v mestskom prostredí. Poznamenávame, že

pri kontrole sociodemografických charakteristík za naše populácie je iba táto sféra voľného času o niečo typickejšia pre Českú republiku. Tretia sféra – *podomácky trávený voľný čas a orientácia na rodinu* je spoločensky najmenej diferencovaná. Zhruba povedané, je akýmsi protipólom tej predchádzajúcej (hoci v oboch sférach je relatívne významne zastúpené „ničnerobenie“). Typická je skôr pre starších ľudí, ženy, a vydaté resp. ženatých či rozvedených.

Nezodpovedanou otázkou ale zostáva, či je aj intenzita vplyvu týchto vysvetľujúcich faktorov v Česku i na Slovensku rovnaká. V teoretickej časti sme argumentovali, že historicko-spoločenský vývoj medzi našimi spoločnosťami bol predsa len v niektorých ohľadoch trochu odlišný a preto sme formulovali štyri hypotézy o odlišnom pôsobení veľkosti miesta bydliska, veku, vzdelania ako aj vzdelania v kombinácii s vekom (nepriamo meraný kohortný efekt). Ich overeniu sa venuje druhá časť modelov s interakčnými efektmi pre tieto vybrané faktory s krajinou (pozri druhý panel v tabuľke č. 3), ktorá bola doplnená aj dodatočnými posthoc t-testami pre párové porovnanie štatistickej významnosti rozdielov všetkých kategórií v interakciách (ktoré z dôvodu úspory miesta neuvádzame). Výsledky kvôli väčšej prehľadnosti prezentujeme s pomocou predikcie hodnôt závislej veličiny.

Na základe predikovaných hodnôt pre SR a ČR (uvádza ich graf č. 3) a výsledkov posthoc t-testov možno konštatovať, že pokiaľ ide o prvú hypotézu, väčší vplyv veľkosti miesta bydliska sa prejavuje na Slovensku. Záleží pritom ale na konkrétnej oblasti trávenia voľného času. V prípade Aktívneho životného štýlu/vysokej kultúry, kde v ČR nájdeme rozdiely medzi veľkosťami sídel menšie ako na Slovensku, sú v tomto smere najmenej aktívni obyvatelia malých – vidieckych sídel na Slovensku, zatiaľ čo vo veľkých mestách je ich aktivita rovnaká ako u mestských obyvateľov Česka. Pri druhej sfére – Zábave mimo domova/konzumácie nových médií je interakčný efekt tiež viditeľný, priebeh je ale nepatrne odlišný: kým v Českej republike sa rozdiely v intenzite v závislosti na veľkosti sídla prakticky neprejavujú, tak na Slovensku je tento spôsob trávenia voľného času najmenej častý vo vidieckych sídlach (do 5 tis. obyvateľov). Na druhej strane v najväčších sídlach nad 100 tisíc obyvateľov (v slovenských reáliách sú to iba Bratislava a Košice) dokonca predbiehajú obyvatelia Česka žijúcich v podobne veľkých mestách. Pri tretej oblasti Domácnosť/rodina nie sú rozdiely podľa veľkosti miesta bydliska vo väzbe na republiku významné. Znamená to teda, že prvá hypotéza platí v prvej a druhej sfére voľného času a v tretej oblasti neplatí.

Druhá hypotéza predpokladá silnejší vplyv veku na Slovensku. Jej platnosť však môžeme prijať len v prípade Aktívneho životného štýlu/vysokej kultúry, vo zvyšných dvoch oblastiach ju zamietame. V najmladšej vekovej skupine sa obyvatelia Slovenska a Česka v aktívnom životnom štýle nelíšia, na Slovensku

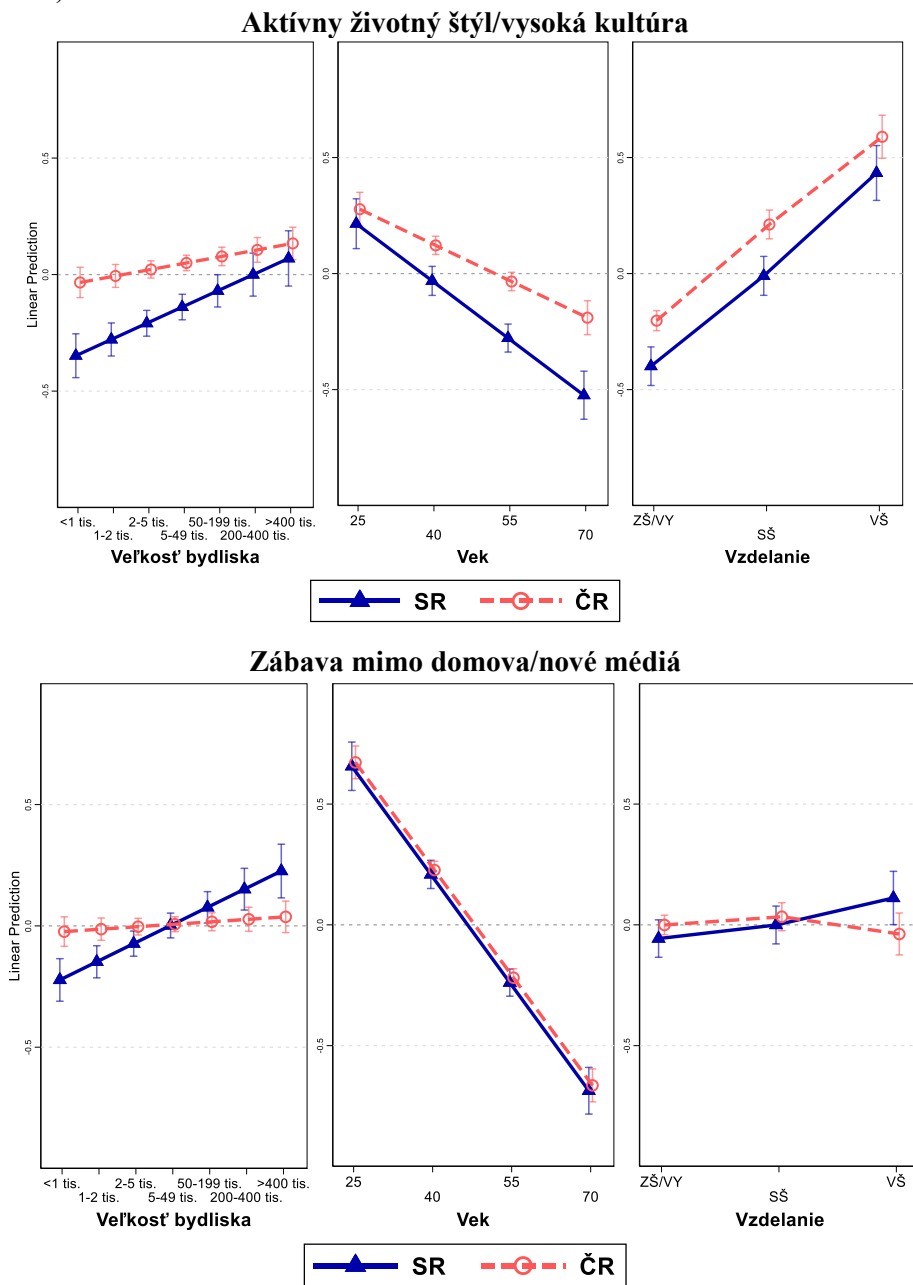
však afinita k tomuto spôsobu trávenia voľného času klesá s rastúcim vekom strmšie než v Česku.

Tretia hypotéza predpokladá, že dosiahnutá úroveň vzdelania bude mať väčší vplyv na podoby trávenia voľného času na Slovensku než v Česku. Na základe výsledkov ju nemôžeme jednoznačne zamietnuť v dvoch sledovaných oblastiach, jej platnosť však napriek tomu nie je taká jednoznačná ako pri predchádzajúcich dvoch hypotézach. Republikovo odlišný vplyv vzdelania je viditeľný pri Aktívnom životnom štýle/vysokej kultúre, môžeme tu však hovoriť skôr o aditívnom vplyve než o interakčnom efekte, pretože pri všetkých vzdelanostných kategóriách v Česku platí, že sú vo voľnom čase aktívnejšie resp. že vo väčšej miere konzumujú vysokú kultúru než rovnaké vzdelanostné kategórie na Slovensku. V prípade trávenia voľného času zábavou mimo domova/konzumáciou nových médií je v súlade s našou hypotézou zrejme iba jedna odchýlka, a síce že vysokoškolsky vzdelaní obyvatelia Slovenska sú oproti českým v tejto sfére aktívnejší¹⁷.

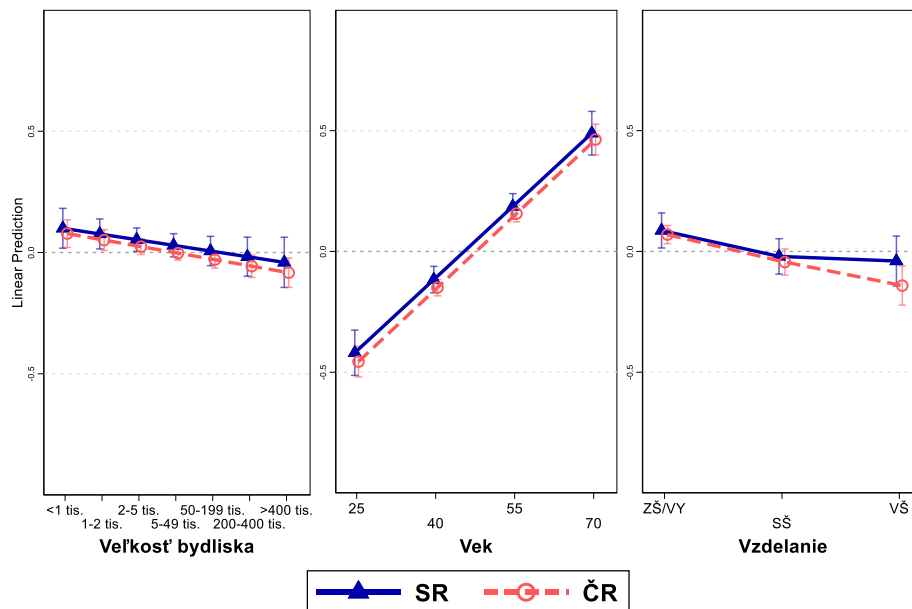
Ako sa efekty zmenia, keď zohľadníme previazanosť vzdelania s vekom, reprezentujúcu do značnej miery historicko-generačné rozdiely? Odpoveď na túto otázku dáva test štvrtej hypotézy, ktorá predpokladá, že tento kombinovaný (trojitý) interakčný efekt bude silnejší na Slovensku. Aj tomto prípade záleží na tom, o akú sféru trávenia voľného času ide (pozri graf č. 4). Republikovo generačne podmienený efekt vzdelania je zrejme v prípade aktívneho životného štýlu/vysokej kultúry, hoci interakčný efekt je presvedčivo prítomný (štatisticky významný) iba v prípade stredoškolského a vysokoškolského vzdelania. Platí, že v najmladších skupinách (približne do necelých 40 rokov veku) rozdiely medzi krajinami nie sú pozorovateľné, ale s rastúcim vekom sa v oboch vzdelanostných kategóriách zvyšujú (u vysokoškolákov je tento rozdiel štatisticky významný až od veku 55 rokov). Pri nižšej úrovni vzdelania (základné a vyučenie) je však výsledok sporný. S výnimkou najmladšej kohorty (okolo 25 rokov), kde rozdiel nie je štatisticky preukázateľný, Česi majú väčšiu afinitu k „aktívnemu životnému štýlu/vysokej kultúre“ než rovnako vzdelaní Slováci, v oboch prípadoch ale táto afinita s vekom klesá zhruba rovnako, preto pri nižšom vzdelaní môžeme pozorovať skôr aditívny efekt (hoci nulový rozdiel medzi oboma republikami pri najmladšej vekovej kategórii by vo svojom dôsledku aj tu čiastočne dokumentoval prítomnosť veľmi slabého interakčného efektu). Môžeme tak konštatovať, že platnosť hypotézy o odlišnom vplyve vzdelania v závislosti na veku sa v tejto prvej sfére presvedčivo preukázala iba pri vysokoškolskom a stredoškolskom stupni vzdelania.

¹⁷ Tento rozdiel, platný iba v prípade vysokoškolákov, potvrdil aj dodatočný post-hoc test párových rozdielov medzi skupinami.

Graf č. 3: Predikované hodnoty troch sfér trávenia voľného času, interakcie veľkosti obce, veku a vzdelania s krajinou z regresného modelu, SR 2016, ČR 2011

Domácnosť/rodina

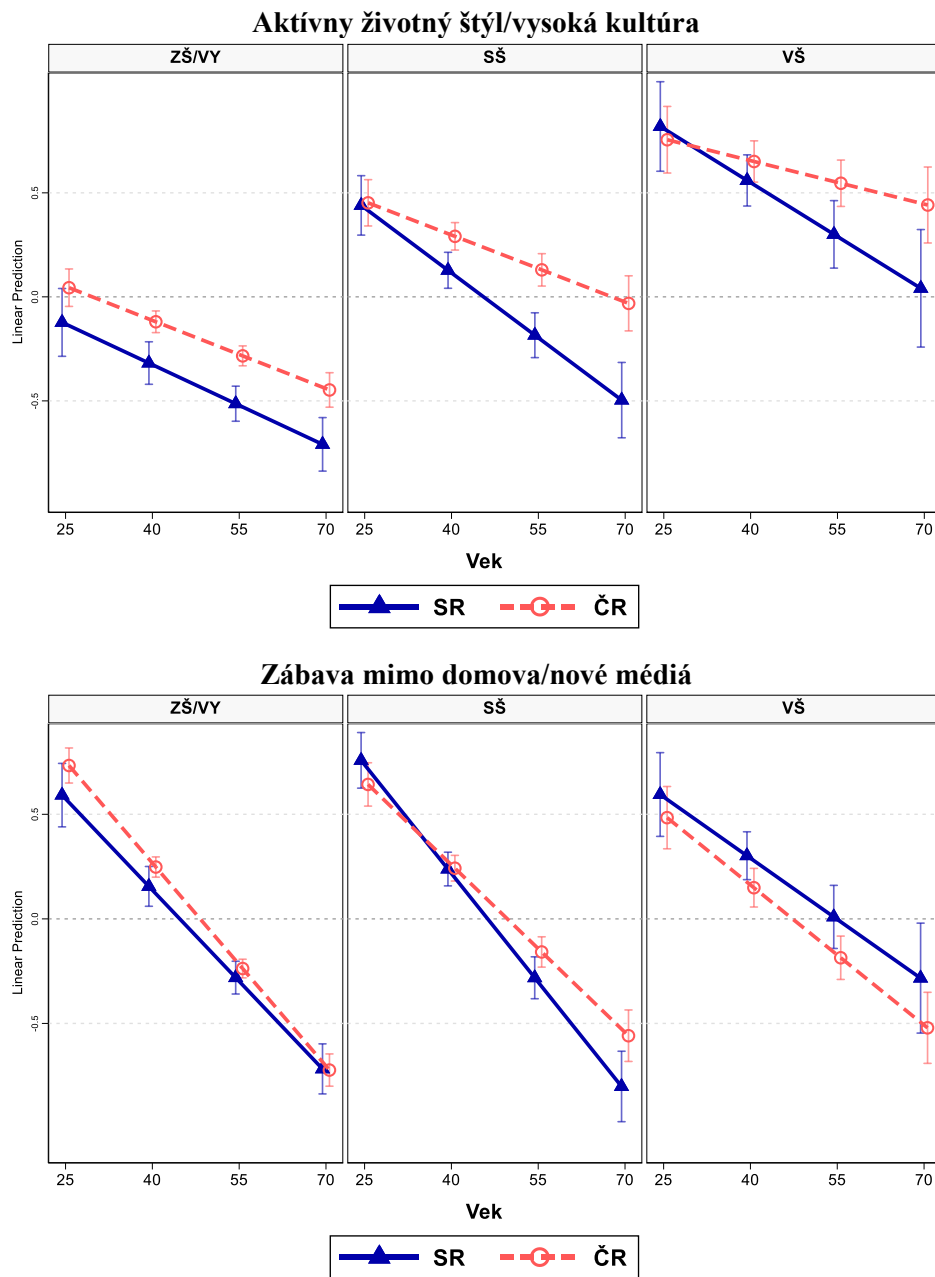
Zdroj: Volný čas a kultúra ČR 2011, SR 2016

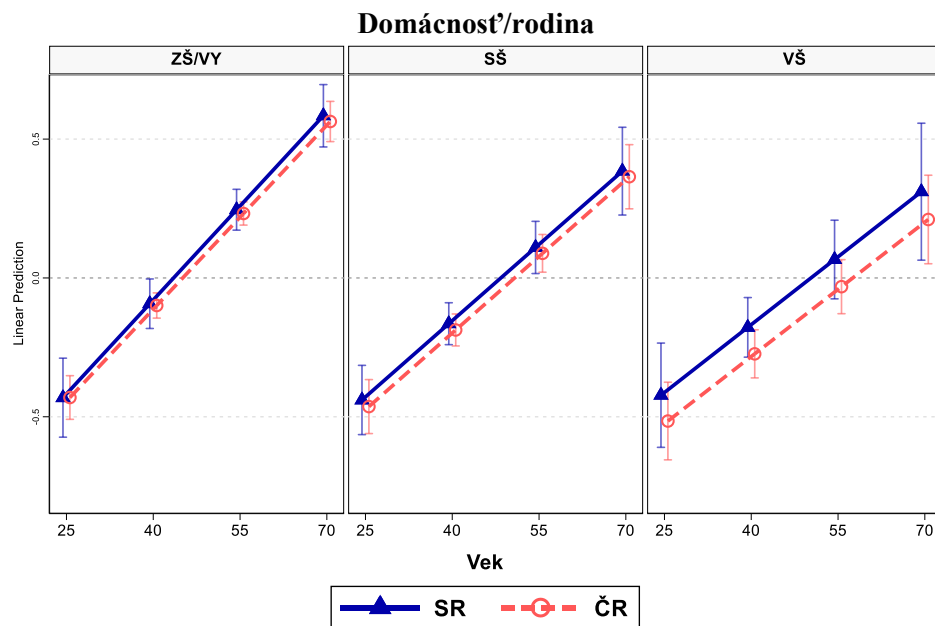
Pokiaľ ide o druhú sféru – trávenie voľného času zábavou mimo domova alebo s novými médiami, štvrtú hypotézu z väčšej časti zamietame, lebo pri základnom a vysokoškolskom vzdelaní nie je preukázateľný žiadny (interakčný ani aditívny) efekt (u vysokoškolákov je síce štatisticky významný aditívny efekt vo veku 40-55 rokov, ale ten nemôžeme považovať za monotónny trend). Len pri stredoškólakoch sa očakávaný previazaný vplyv s vekom čiastočne prejavuje, a to u ľudí nad 55 rokov, kde je táto forma trávenia voľného času na Slovensku menej intenzívna a s rastúcim vekom sa tento rozdiel ďalej zvyšuje.

V prípade tretej sféry hypotézu 4 úplne zamietame, lebo – ako je zrejmé z grafu – ani pri jednej z kategórií vzdelania nenachádzame medzi Čechmi a Slováckmi pozdĺž hodnôt veku výraznejšie rozdiely. Inými slovami, nepozorujeme tu ani interakčný, ani aditívny efekt.

Ak to zhrnieme, môžeme konštatovať, že štvrtá hypotéza platí, ale opäť len v prvej sfére aktívneho životného štýlu/vysokej kultúry a čiastočne aj v prípade sféry zábavy mimo domova resp. konzumácie nových médií.

Graf č. 4: Predikované hodnoty troch sfér trávenia voľného času, trojitá interakcie veku, vzdelania a krajiny z regresného modelu, SR 2016, ČR 2011

Zdroj: Volný čas a kultura ČR 2011, SR 2016

Záver

Našou snahou bolo zhodnotiť determinanty trávenia voľného času obyvateľov dvoch susediacich a historicky i kultúrne blízkych štátov – Česka a Slovenska. Z hľadiska sledovaných ukazovateľov trávenia voľného času sa v tom, čomu sa vo voľnom čase v súčasnosti venujeme, naše spoločnosti výraznejšie nelíšia. Potvrdili sme aj základnú podobnosť vnútornej štruktúry voľnočasových aktivít v oboch spoločnostiach, pričom sme identifikovali tri štýlotvorné sféry: 1. štýl, v ktorom vystupujú do popredia záujmy spájané s vysokou kultúrou a celkovo aktívnym spôsobom trávenia voľného času; 2. životný štýl spájaný so zábavou mimo domova, ktorá v dnešnej dobe ide často ruka v ruku s obľubou konzumácie nových médií (internet); 3. spôsob života, ktorý je typický dôrazom na trávenie voľného času doma a viazaný na činnosti s členmi rodiny či domácnosti, charakteristická je preň určitá lokálnosť a „domáckosť“. Toto rozčlenenie základných sfér voľného času vyjadrujúce odlišné životné štýly nám umožnilo sledovať rozdiely v efektoch štruktúrnych podmienok, pri ktorých naše hypotézy očakávali odlišnú silu vplyvu v Česku a na Slovensku. Špecificky sme sa pritom v hypotézach zamerali na republikovú odlišnosť vplyvu veľkosti bydliska, veku, vzdelania, respektíve vzdelania v kombinácii

s vekom. Výsledky regresných analýz ukázali, že sa tieto faktory ovplyvňujúce trávenie voľného času čiastočne na Slovensku a v Česku líšia.

Národné odlišnosti v sledovaných vplyvoch sa najviac prejavujú pri aktívnom životnom štýle/vysokej kultúre; najmenší, respektíve žiadny rozdiel možno nájsť u voľného času tráveného doma resp. v rodinnom kruhu. Pre tento voľnočasový životný štýl teda platí, že tí, čo ho v Česku i na Slovensku preferujú, sa od seba výraznejšie nelíšia ani z hľadiska veľkosti bydliska, ani vekovo či v úrovni dosiahnutého vzdelania a ani historicko-generačne (t. j. v kombinácii veku a vzdelania).

Zábave mimo domova resp. sledovaniu nových médií sa Česi venujú približne v rovnakej intenzite bez ohľadu na to, či bývajú vo väčšom meste alebo na dedine, kým na Slovensku najmä bývanie na vidieku (v sídlach menších ako 5 tisíc obyvateľov) značne limituje obyvateľov v možnostiach ísť sa vonku zabaviť. Podobne pri činnostiach, ktoré si vyžadujú aktívnejšie zapojenie, výraznejšiu osobnostnú investíciu a kultúrnu orientáciu (čítanie kníh, športovanie, návštevy divadiel, koncertov, výstav ale aj chodenie po nákupných centrách a starostlivosť o seba), ktoré sme zhrnuli pod označenie aktívny životný štýl/vysoká kultúra, nachádzame republikové rozdiely nielen z hľadiska veľkosti sídla, ale tiež veku a čiastočne aj vzdelania a dokonca i pri vzájomnej previazanosti vzdelania s vekom. Súhrnne môžeme povedať, že pri tomto životnom štýle, ktorý kultúrny kapitál jednak vytvára a zároveň určitý predchádzajúci objem vteleného kultúrneho kapitálu vyžaduje (habitus), nachádzame najväčšie rozdiely medzi republikami (v neprospech obyvateľov Slovenska) v malých sídlach, vo vyšších vekových kategóriách a pri ľuďoch so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním, pri ktorých sa navyše rozdiely voči rovnako vzdelaným Čechom s rastúcim vekom prehĺbujú.

Možné vysvetlenie týchto rozdielov vidíme v popísaných štrukturálnych odlišnostiach Slovenska a Česka, predovšetkým v diferenciách v sídelnej štruktúre (faktor urbánnejšej a modernejšej českej spoločnosti) a s ňou nepriamo súvisiacej infraštruktúrnej vybavenosti, ktorá sa prejavuje v zníženej dostupnosti a menšej hustote siete zariadení na trávenie voľného času v menších sídlach a vo vidieckych oblastiach Slovenska. V SR po roku 1990 navyše dochádzalo k ďalšiemu prehĺbovaniu medziregionálnych rozdielov, čo viedlo k vytváraniu rozsiahlejších periférnych či marginalizovaných území, ktoré sa v Českej republike v takej výraznej podobe a na tak rozľahlom území nevyskytujú, pričom práve tie vytvárajú ďalšie bariéry v možnostiach kultúrno a športovo náročnejších foriem trávenia voľného času.

Rolu tu zohrávajú aj ďalšie historicko-kultúrne okolnosti skoršej modernizácie a urbanizácie českej spoločnosti, z ktorých, aj vo svetle poznatkov z nášho výskumu, by sme ešte vyzdvihli vyššiu mieru vzdelanostnej úrovne prejavujúcu sa u starších vekových kohort, a z toho vyplývajúcu vyššiu mieru

medzigeneračne odovzdávaného kultúrneho kapitálu u tých Čechov, ktorí v našom výskume patria k najstarším vekovým kohortám – v priemere boli vychovávaní rodičmi s vyšším dosiahnutým vzdelaním, kým v prípade strednej a mladšej generácie už medzi oboma republikami výraznejšie vzdelanostné rozdiely (máme na mysli vzdelanie a socializačné pôsobenie generácií ich rodičov) pravdepodobne nenájdeme.

Naše závery potvrdzujú zistenia z viacerých zahraničných výskumov, ktoré ako hlavné determinujúce faktory trávenia voľného času uvádzajú vek a vzdelanie. Čiastočne potvrdzujú aj tie závery, ktoré za ďalší dôležitý faktor považujú veľkosť bydliska – tento vplyv je však silnejší na Slovensku, čo ukazuje, prekvapujúco po viac ako polstoročí, na určitú kontinuitu pretrvávajúcich odlišností vývoja identifikovaných už výskumom Československá spoločnosť z druhej polovice 60. rokov. Aj vtedy boli pri analýze vzorcov životného štýlu a voľného času konštatované rozdiely medzi oboma spoločnosťami vyplývajúce z ich odlišného stupňa urbanizovanosti a následne i kvalitnejšej infraštruktúrnej vybavenosti českých sídel vyznačujúcich sa rôznorodejšími možnosťami využívania voľného času. V našej analýze sme kládli dôraz nielen na faktory, ktoré majú takpovediac individuálnu povahu, ale aj na faktory, ktoré sú dané spoločnosťou a jej predchádzajúcim kultúrnym vývojom a ktoré majú nepochybne vplyv nielen na existujúce inštitucionálne prostredie, ale aj na význam rodinného pôvodu, socializácie a kultúrneho kapitálu. Sú to teda nielen existujúce príležitosti, ktoré ovplyvňujú zapájanie do voľnočasových činností a aktivít vyššej kultúry či aktívneho športu, ale napríklad aj príslušnosť k určitej vekovej kohorte, ktorej významná časť mohla byť (a v prípade Slovenska a Česka v určitom období aj bola) socializovaná generáciou vyznačujúcou sa odlišnými kultúrnymi a vzdelanostnými charakteristikami.

Naša štúdia nepochybne otvára niektoré nové otázky. Určite by si komplexnejší prístup zaslúžila problematika priestorovej podmienenosti trávenia voľného času, čiže geografickej štruktúry príležitostí viazaných na lokality a mikroregióny. Navrhujeme preto, aby sa ďalší (nielen) komparatívny výskum trávenia voľného času venoval regionálnym a vnútroregionálnym rozdielom. Inou otázkou je komparatívna analýza premeny faktorov ovplyvňujúcich trávenie voľného času v časovej perspektíve. Ideálnym prístupom by bola analýza oddeľujúca efekty veku (životnej fázy) a kohortnej príslušnosti vo väzbe na historické obdobie, čo by umožnilo odpovedať na otázky ohľadom generačných premien. Pokiaľ ide o porovnanie Česka a Slovenska, tak tu sú možnosti značne obmedzené. Ak vôbec existujú porovnateľné reprezentatívne dáta, tak vďaka tomu, že sme až donedávna nedisponovali špecializovanými výskumami trávenia voľného času, dostupné dáta z predchádzajúcich výskumov (vrátane medzinárodných projektov) väčšinou nezahŕňajú dostatočnú šírku indikátorov voľnočasových aktivít, a to predovšetkým tých, s ktorými

prichádzajú do kontaktu mladí ľudia ako inovátori kultúrneho vkusu a s ktorými by bolo možné odhaliť generačne podmienené premeny foriem trávenia voľného času a s tým súvisiacich obsahov kultúrneho kapitálu.

Ivan Chorvát pôsobí ako docent na Katedre sociálnych štúdií a etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, prednáša i na Katedre sociológie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. Venuje sa sociológii rodiny, turizmu, voľného času, spotreby a životného štýlu. Je autorom knižných publikácií *Muž – otec v súčasnej rodine* (1999), *Cestovanie a turizmus v zrkadle času* (2007), *Všedné a sviatočné* (2015), *Fenomén spotreby a konzumná spoločnosť* (2015) a spoluautorom kníh *Voľnočasové aktivity obyvateľov Slovenska: poznatky z aktuálnych výskumov* (editor, 2011) a *Rodina na Slovensku v teórii a vo výskume* (spolueditor, 2015). S Jiřím Šafrom editoval monografiu *Volný čas, spoločnosť, kultúra: Česko – Slovensko* (Praha: Sociologické nakladatelství, 2019).

Jiří Šafr pracuje ako vedecký pracovník na oddelení Sociálnej stratifikácie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i.. Zaoberá sa výskumom sociálnych nerovností a stratifikácie. Zameriava sa hlavne na problematiku sociálnej mobility a kultúrnej reprodukcie, vzniku a účinkov kultúrneho a sociálneho kapitálu. Je autorom monografií *Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby* (2008) a *Mechanismy mezigenerační reprodukce nerovností* (spolu s ďalšími autormi, 2012). S Ivanom Chorvátom editoval monografiu *Volný čas, spoločnosť, kultúra: Česko – Slovensko* (Praha: Sociologické nakladatelství, 2019).

LITERATÚRA

- BIRKELUND, G. E. – LEMEL, Y., 2013: Lifestyles and Social Stratification: An Explorative Study of France and Norway. *Comparative Social Research* 30, s. 189-220. [https://doi.org/10.1108/S0195-6310\(2013\)0000030011](https://doi.org/10.1108/S0195-6310(2013)0000030011)
- BOURDIEU, P., 1984: *Distinction*. London and New York: Routledge.
- BUNČÁK, J. – HRABOVSKÁ, A. – SOPÓCI, J., 2019: Spôsob života a kultúrna spotreba sociálnych tried v slovenskej spoločnosti. *Sociológia* 51(1): 25-43. <https://doi.org/10.31577/sociologia.2019.51.5.21>
- CHAN, T. W. (ed.), 2010: *Social Status and Cultural Consumption*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COULANGEON, P., 2005: Educational Attainment and Participation in 'Highbrow Culture'. A comparative Approach in European Union. Paris: Observatoire Sociologique du Changement, OSC, Sciences-Po.
- COULANGEON, P. – ROHARIK, I., 2005: Testing the 'Omnivore/Univore' Hypothesis in a Cross-National Perspective. On the Social Meaning of Eclecticism in Musical Tastes in Eight European Countries. Paris: Observatoire Sociologique du Changement, OSC, Sciences-Po.

- DUMAZEDIER J. 1966: Volný čas. Sociologický časopis 2(3): 443-447.
- DŽUPINOVÁ, E. – HALÁS, M. – HORŇÁK, M. a kol., 2008: Periférnosť a priestorová polarizácia na území Slovenska. Bratislava: Geografika.
- FALK, M. – KATZ-GERRO, T., 2016: Cultural Participation in Europe: Can we Identify Common Determinants? Journal of Cultural Economics 40(2): 127-162. <https://doi.org/10.1007/s10824-015-9242-9>
- GAJDOŠ, P., 2015: Ako sa mení vidiek na Slovensku. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- GAJDOŠ, P. – MORAVANSKÁ, K., 2011: Suburbanizácia a jej podoby na Slovensku. Bratislava: VEDA.
- GAJDOŠ, P. – PAŠIAK, J., 1995: Vývoj sociálno-ekologickej situácie slovenskej spoločnosti. Bratislava: VEDA.
- GRUENBERG, B., 1983: The Social Location of Leisure Styles. American Behavioral Scientist 26(4): 493-508. <https://doi.org/10.1177/000276483026004006>
- HALÁS, M., 2008: Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne regióny Slovenska. Sociologický časopis/Czech Sociological Review 44(2): 349-370. <https://doi.org/10.13060/00380288.2008.44.2.06>
- CHORVÁT, I., 2019a: Máme čas na voľný čas? In: Chorvát, I. – Šafr, J. (eds.): Volný čas, spoločnosť, kultúra: Česko – Slovensko. Praha: Sociologické nakladateľstvi, s. 17-37.
- CHORVÁT, I., 2019b: Východiská porovnávacej štúdie: česká a slovenská spoločnosť. In: Chorvát, I. – Šafr, J. (eds.): Volný čas, spoločnosť, kultúra: Česko – Slovensko. Praha: Sociologické nakladateľstvi, s. 38-64.
- CHORVÁT, I. (ed.), 2011: Voľnočasové aktivity obyvateľov Slovenska. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- CHORVÁT, I. – ŠAFR, J. (eds.), 2019: Volný čas, spoločnosť, kultúra: Česko – Slovensko. Praha: Sociologické nakladateľstvi.
- CHORVÁT, I. – ŠAFR, J., 2019: Voľný čas v Česku a na Slovensku v zrkadle troch desaťročí. In: Chorvát, I. – Šafr, J. (eds.): Volný čas, spoločnosť, kultúra: Česko – Slovensko. Praha: Sociologické nakladateľstvi, s. 90-132.
- KATZ-GERRO, T., 2002: Highbrow Cultural Consumption and Class Distinction in Italy, Israel, West Germany, Sweden, and the United States. Social Forces 81(1): 207-229. <https://doi.org/10.1353/sof.2002.0050>
- KATZ-GERRO, T., 2006: Comparative Evidence of Inequality in Cultural Preferences: Gender, Class, and Family Status. Sociological Spectrum 26(1): 63-83. <https://doi.org/10.1080/02732170500368701>
- LEMEL, Y. – KATZ-GERRO, T., 2015: The Stratification of Leisure: Variation in the Salience of Socioeconomic Dimensions in Shaping Leisure Participation in Two Consumer Societies. *Loisir et Société/Society and Leisure* 38(3): 399-422. <https://doi.org/10.1080/07053436.2015.1083761>
- LINHART, J., 1969: Úloha životního stylu a spotřeby při vytváření sociální stratifikace. In: Machonin P. a kol.: Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace. Bratislava: Epocha, s. 211-234.
- MUSIL, J., 1993: Česká a slovenská společnost. Skica srovnávací studie. Sociologický časopis 29(1): 9-24.

- MUSIL, J. – MÜLLER, J., 2008: Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 44(2): 321-348. <https://doi.org/10.13060/00380288.2008.44.2.05>
- PATOČKOVÁ, V. – ŠPAČEK, O. – ŠAFR, J., 2012: Mezigenerační „reprodukce“ životního stylu: vliv socializace na trávení volného času v dospělosti. In: Šafr J. a kol.: *Mechanismy mezigenerační reprodukce nerovností*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, s. 114-131.
- RADIČOVÁ, I., 1989: O zemitosti nášho voľného času. *Sociológia* 21(4): 439-446.
- ROŠKO, R. – PODOLÁKOVÁ, K. – JANČOVIČOVÁ, J., 1969: Sociálna štruktúra slovenskej a českej spoločnosti (pokus o komparáciu). In: Machonin P. a kol.: *Československá spoločnosť. Sociologická analýza sociálnej stratifikácie*. Bratislava: Epoque, s. 485-234.
- Statistická ročenka České republiky 2016. Praha: Český statistický úřad.
- ŠAFR, J., 2012: Životní styl po roce 1989. In: Patočková, V. a kol.: *Kultura v krajích České republiky*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, s. 231-265.
- ŠAFR, J., 2008: Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- ŠAFR J., – PATOČKOVÁ, V., 2010: Trávení volného času v ČR ve srovnání s evropskými zeměmi. *Naše společnost* 8, č. 2, s. 21-27.
- Štatistická ročenka Slovenskej republiky 2015. Bratislava: VEDA.
- TAYLOR, M., 2016: Nonparticipation or Different Styles of Participation? Alternative Interpretations from Taking Part. *Cultural Trends* 25(3): 169-181. <https://doi.org/10.1080/09548963.2016.1204051>

DÁTOVÉ A INTERNETOVÉ ZDROJE

- ČSÚ 2003. Rozmístění a koncentrace obyvatelstva ČR – 2001. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/4120-03-casova_rada_1961_2001-3_velikostni_struktura_obci_.
- Eurostat 2016. Correspondence table. Degree of Urbanisation (DEGURBA) - Local Administrative Units. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/ramon/miscellaneous/index.cfm?TargetUrl=DSP_DEGURBA.
- Kultura v regionech České republiky 2011 (ČR 2011). Praha: Český sociálněvědní datový archiv. Sociologický ústav AV ČR (CSDA00146).
- NOC. 2017. Správa o štátnom štatistickom zisťovaní v oblasti kultúry 2016. Bratislava: Národné osvetové centrum (odbor výskumu a štatistiky kultúry). [online]. Dostupné z: www.culture.gov.sk/extdoc/7866/sprava_SSZ_2016.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. Dostupné z: https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/Databases/datacube/!ut/p/z0/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfIjo8ziw3wCLJycDB0NLEw9TA0cnZ0CTUJ9DlxMfAz1C7IdFQHnSkqO/.
- Sčítání lidu, domů a bytů 2011. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/scitani-lidu-domu-a-bytu-2011>

Volný čas a sociálna štruktúra na Slovensku 2016 (SR 2016). Omnibusový výskum agentúry FOCUS realizovaný v septembri 2016 pre Katedru sociálnych štúdií a etnológie FF UMB v Banskej Bystrici.
Volný čas a kultúra ČR 2011, SR 2016, spojený harmonizovaný dátový súbor.
Praha: Český sociálněvědní datový archiv. Sociologický ústav AV ČR.

Príloha

Tabuľka č. A1: Procrustean analysis, koordináty z PCF za SR a ČR a transformácie koordinátov ČR na pozíciu SR, SR 2016, ČR 2011

	SR f1	CR f1	SR f2	CR f2	SR f3	CR f3	Fitted 1	Fitted 2	Q
Čítanie literatúry	0,783	0,542	-0,278	-0,302	0,210	0,185	0,656	-0,266	0,014
Sebavzdelávanie (jazyky, kurzy)	0,850	0,701	-0,086	-0,068	0,077	-0,103	0,710	-0,101	0,001
Divadlá, koncerty vážnej hudby, výstavy	0,811	0,714	-0,074	-0,038	0,063	0,147	0,675	-0,088	0,004
Pasívny odpočinok	-0,177	-0,226	0,317	0,262	0,268	0,199	-0,207	0,307	0,002
Sledovanie TV	-0,322	-0,289	0,111	0,178	0,151	0,306	-0,329	0,133	0,004
Počúvanie hudby	0,481	0,363	0,362	0,213	-0,142	-0,258	0,372	0,312	0,010
Sledovanie filmov (DVD, video, PC)	0,492	0,261	0,386	0,347	-0,218	-0,280	0,380	0,333	0,014
Zábava na PC, internete	0,457	0,334	0,403	0,299	-0,267	-0,286	0,350	0,350	0,003
Pohostinské zariadenia ('na pivo')	-0,103	-0,195	0,724	0,793	-0,053	-0,026	-0,153	0,661	0,019
Kaviarne, vinárne, reštaurácie	0,333	0,095	0,634	0,735	-0,150	0,026	0,233	0,559	0,050
Diskotéky, tanečné akcie	0,416	0,277	0,494	0,493	-0,310	-0,260	0,311	0,432	0,005
Stretávanie s priateľmi, známymi	-0,019	0,080	0,684	0,524	0,219	0,198	-0,079	0,622	0,035
Športové diváctvo	0,305	0,185	0,462	0,507	-0,032	-0,001	0,213	0,410	0,010
Stretávanie s príbuznými	0,111	0,147	0,336	0,186	0,367	0,352	0,046	0,309	0,025
Manuálne práce (šitie, 'kutilstvo')	0,076	0,182	0,012	-0,078	0,645	0,359	0,025	0,025	0,035
Prechádzky, výlety do prírody	0,480	0,429	0,154	0,003	0,350	0,374	0,377	0,130	0,019
Chodenie po obchodoch, nákup. centrách	0,354	0,294	0,176	0,118	0,093	0,214	0,265	0,155	0,002
Starostlivosť o seba	0,670	0,635	0,127	0,109	0,025	-0,016	0,545	0,096	0,008
Športovanie, cvičenie	0,677	0,605	0,240	0,111	-0,062	-0,099	0,548	0,195	0,010
Kiná, multikiná	0,645	0,520	0,240	0,278	-0,293	-0,189	0,520	0,197	0,007
Noviny (čítanie)	0,281	0,080	0,117	0,160	0,253	0,206	0,202	0,107	0,018
Práca na záhrade; údržba domu, auta	0,007	-0,107	-0,133	-0,049	0,615	0,345	-0,032	-0,099	0,008

Poznámka: fitted – hodnoty predikované modelom pre ČR po transformácii na konfiguráciu SR; Q – súčet štvorcov reziduálov (RSS) jednotlivých cieľových premenných za ČR

Zdroj: Volný čas a kultúra ČR 2011, SR 2016